

וכתאר גבור שכבר יש במציאות מה שיקרא לא גבור ולא חלש, וכדומה. ולפיכך על האמת אחז"ל שהוא חותמו של הקב"ה, ולא יתואר בו זולתו שענין החותם הוא דבר מיוחד יוכר בו בעליו מזולתו. ועל השלם אחז"ל שאסור להזכירו במקום מטונף לפי ששמו של הקב"ה שלום (שבת י' ע"ב). שהשם יורה כמו"כ על ענין מיוחד להכיר בעליו מזולתו. ועל האחדות נצטוו ישראל לייחדו ערב ובקר בכל יום חמיד ולאמר שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד. לפי שהאחד לא יאמר על זולתו שאין אחד אלא הקב"ה ישתבח שמו לעד וכאשר תעמיק ותתבונן יתבאר לך כי האמת השלם והאחדות ענין אחד שכל שלם הוא אחד והאחד הוא שלם, כי הדבר שאינו אחד רק מתולק אין בו שלמות, וכל הדבר שאינו שלם אלא חלק הרי יש חלק השני ממנו ואין כאן אחדות, והדברים אלה עמוקים מאד:

עא) ובש"ס (פרק אלו עוברין פסחים נ ע"א) והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד וכי עד האידנא לאו אחד. אמר ר' אחא בר חנינא אמר ר' אמי לא כעוה"ז עוה"ב, עוה"ז על שמועות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל שמועות רעות אומר ברוך דין האמת, אבל לעוה"ב כלו הטוב והמטיב, ושמו אחד וכי עד האידנא לאו אחד, אמר רנב"י לא כעוה"ז עוה"ב, עוה"ז נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באלף דל"ת; עוה"ב נכתב ביו"ד ה"א ונקרא ביו"ד ה"א ובאור זה שגם בעוה"ז השי"ת אחד ושמו אחד, אלא שברא הקב"ה והמציא נמצאים המעלימים הכרת אחדותו למען יהיה מקום אל עבודת האדם ע"י בחירתו. ולפיכך ימצאו גם כופרים ומבחיטים מציאותו ואחדותו. וע"י ההעלמה הזאת לא יכירו הברואים טובתו וחסדו עד שגדשה להם כרעות ומברכים דין אמת. אבל לע"ל כאשר יוסר המסכים המעלימים יוכר הטוב. ויורגש אחדותו, וכאשר תקנו אנשי כנה"ג בתפילת ר"ה מלוך על כל העולם בכבודך וידע כל פעול כי אתה פעלתו. ויבין כל יצור כי אתה יצרתו ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה. והנמצאים אלה המבדילים ממקום קדוש יהלכון שרשם בקדושת שם אדני שהוא ההיכל הראשון לשם הו"י שם המיוחד הנבדל מכל הנמצאים בעוה"ז (שכן אמרו אדני בגי' היכל) ולפיכך נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באלף דל"ת בעוה"ז לבד, אבל בעוה"ב נכתב ביו"ד ה"א ונקרא ביו"ד ה"א. וזה מ"ש ומתנחמים בזה, הגה אלקינו זה. שהוא תואר היחיד הנמצא והבן:

למען לא ישתמשו עמו ההמון להפסיד הכונה הנאותה לתקון העולם) ובנפש המדות ההפכיות הידועות ככעס ורצון אהבה ושנאה ומה שביניהם כולה עשויים לתקן הגוף שיהיה בית זבול אל הנפש האיסטניסח מאד מפונקת מנוער. ומאססת כל דבר תעוב ושמצה. למען יהיה כוכנים בידה כלי זיון שונים להגן עליה ולדחות על ידיהם כל עלעולים ורוחת מצויות של תאוה וצער בהמיות המתנגדים גם לעניני בריאת הגוף ושמירת הקנינים:

סט) ואשר מצאנו יוצא מהכלל אחד ואין שני לו לא למטה ממנו ולא כנגדו הוא האמת. כי אם אמנם ישפוט הדמיון על שני הפכיים המכונים אמת ו שקר. אבל אחרי ראותנו כי אין אמצעי בינותם שיאמר עליו ראה זה לא אמת ולא שקר כאשר יאמר על המים שאינם לא שחור ולא לבן לא מר ולא מתוק נדע באמת כי אין במציאות אלא האמת לבדו. כי אלו היו שני הקצוות במציאות לא ימלט מהיות ביניהם גם אמצעיים. וע"כ השקר אינו אלא אפס המטעה את המחשבה בלבד. כפלוגי הצבוע המתעטף בטלית עד טבורו. איננו מסתכל חוץ לארבע אמותיו. בורח מהנשים כמפני אש. ועדיין הוא קובל תמיד ומצטער לפני אנשים על מעשה בעל דבר המתגנב לתוך תחומו לפרקים. למען תפוש עיני תמימים בלבותם. ואין ממשות הצבוע הזה במציאות כלל. ככה ענין השקר כלו תהו וריק. ואין במציאות מחלט אלא האמת לבדו ולפיכך אחז"ל חותמו של הקב"ה אמת (שבת נ"ה ע"א). שענין החותם עדות על בעליו להכירו מתוך חותמו ואין בעולם ענין אשר יעיד על האחדות האמתי כמו ענין האמת לבדו. אחרי שרוב הנמצאים נתפרדו. ויש הפכיים להם ומדרגות נמוכות מהם וגבוהות עליהם איך יעידו על אחדות אמת אבל האמת היחיד במינו אין גמוך ממנו ואין גבוה עליו. כי הגמוך והגבוה. כ"ש הפכו ומה שכנגדו. איננו במציאות כלל הוא חותמו של הקב"ה המעיד על אחדותו. ועם היות הדברים נראים כפשוטים עמוקים הם מאד ליודעם משרשם:

ע) האמת השלם והאחדות מיוחדים לבואר ב"ה לבדו ולא יתואר באחת משלש אלה שום נמצא זולתו. שהרי אין במציאות נמצא ממוצע ביניהם ובין מתנגדיהם שהם השקר החלק והשניות. לפי שכל היוצא מגדר האמת שקר וכל היוצא מגדר האחדות הוא יתר על אחד וכל יוצא מהשלמות, חלק, והנמצאים כולם זולתו לא יתוארו אלא בתארי ענינים שיש להם קצוות ואמצעים כמו חכם שיש במציאות לא חכם ולא טפש אלא בינוני

אלון בכות

אור פני אדמו"ר הגאון החסיד מוהרמ"ל וצללה"ה. והקול נשמע כי בא חכם למערב העיר, ואני בתוך המון בית ישראל יושבי ירושלם ע"ק ח"ו יוצאים לקבל פני צדיק לכפר קולוניה ער"ת מנחם אב חרל"ו לפ"ק, מאז ראיתי קרני אור פניו הסהורים, לא משתי מן האהל עד רגע

אמר העלוב יעקב בן א"א הרה"ג מו"ה ישע"י אורנשטיין שליט"א מילידי ירושלם עה"ק ת"י. מעצורי נתגדלתי על ברכי ת"ח וצדיקים עודגי כבר תליסר וכני ה' בחסדו לצקת מים על ידי תגאון מוהר"מ אויערבאך וצללה"ה בעמ"ח אמרי בינה. אח"כ בעלות השמש והאיר

היה לו עשר ידות, בהנדסה, באלגברה, בתכונות שמים וגלגלי המזלות, בכל אלה למד ולימד הפליא עצה הגדיל תושיה. — בכל אלה לו דומי' תהלה ע"כ דברי מעטים:

הוא יסד בירושלים ע"ק ת"ו בית היתומים לכלכל את כל היתומים העוובים מאב ואם. באכילה ושתייה. הלכשה הנעלה. מחסורם וכל צרכיהם כאשר יפרנס אב רחום את ילדיו הקטנים. ויותר מזה נתן לבו הטהור להדריכם ולחנכם לתורה ועבודת ה'. ומזהם לומדים גם אומנות נקיה וקלה שיוכלו להתפרנס אח"כ מיגיע כפם. ועד היום הזה בית היתומים מתנהג בתכלית הצדק ע"י גבאים גדולי תורה ויראת ה' אשר העמיד בראש המפעל הזה. בשלש שנים האחרונות לימי חייו יסד גם את הישיבה הרוממה היא ישיבת אהל משה אשר על שמו הטהור נקרא. ממנה פנת יקרת תוה"ק בקודש. והן הן פעולות הצדיק ז"ל אשר בישיב ה' יהיו למזכרת עולם בתוככי ירושלים ע"ק ת"ו.

והנה להפצרת רבים יצאתי חוץ משורת ד"א להגיד ביום היאצ"ט מילי דהספידא בישיבת אהל משה בבית מדרשו הטהור. אם כי אניני כדאי ולא ראוי לזה. לא עברתי על דברי חברי שאמרו לי עלה. גם כתבתם עלי גליון. אולי יש בהם דברים מועילים לבני גילי ויהיה בביחם שם הצדיק ז"ל לזכרון. ומדי אדבר אבקש מנדיבי לב בכ"מ שהם לתמוך את הישיבה הקדושה אהל משה אשר בה ילמדו קבוץ סגל חבורת ת"ח משופרא שופרא דקרתא קדישא. הראויים להעלות על להיות מאורי אור א"ה. יתבונן כאו"א בגדולת המצוה שיש בה משום חיי נפשות יראים ושלמים ומשום הרמת קרן תוה"ק וכבוד ירושלים ע"ק ת"ו. ויקת חלק במצוה זו אשר בגללה יברכהו ה' בכט"ס הון ועושר בביתו וצדקתו חעמוד לעד.

האחרונה לא זוהי מביתו הטהור — לא אעשה שקר בנפשי לכנות לי שם תלמיד, בידעי היטב כי גדולים וטובים ממני אשר קטנם עבה ממנני לא באו למדה זאת, כי היה לב הרב ז"ל בשני התלמידים בבלי וירושלמי מבחיל וספרי רבותינו הראשונים הרי"ף ור"מ וארבעה טורים וחלקי שו"ע כמונח בקופסא, וידע את ספר מג"א מהחל עד כלה בע"פ ממש בכל ס"ק, אמנם עומק עיונו למעלה מטבע שכל אנשי, כמעין סהור גובע מים חיים, בכחו היה לחדש על דף אחד גמרא ותוס' ששה ושלשים חילוקים נפלאים שונים זה מזה אין בזה מה שיש בזה, מבלי צירוף שום בקיאות לא מש"ס ולא מרבותינו הראשונים כי אם הכל ממקומו היו מגלין לו סתרי סתרים, השומע שומע תוהה ומשתומם מאין באו כל אלה לא יאומן כי יסופר. כללו של דבר לא נראה כמוהו בחריפות מימי רבותינו החריפים כמו הגאון בעמ"ח אורים ותומים והגאון בעל שאגת אריה ורע"א ז"ל. ששה חדשים ראשונים לו בקודש הגיד שעור לפני חריפי קרתא קדישא ארבעה שעות רצופים בכל יום מבלי הפסק, גם ביום ערש"ק, וביום ש"ק, מלבד ערב יוה"כ שהשלים שעור היום בליל יוה"כ אחר תפלת הערב ולא השלים סוגיא ראשונה דהיוק ראה בכל ששה חדשים אלו לא נשמע ממנו קושיא או תירוץ והסבר ממקום אחר כי אם באותה סוגיא עצמה כאן נמצא וכאן היה כל הקדמותיו, הבטנו איש אל רעהו ותמהנו, מגדול החכמה אשר חלק ה' ליראיו, אכן בנוגע ליראת ה' אין די באר ודי עולה על הגליון, אלו כל הימים דיו לא יספיקו לתאר אחת מאלף, מגדול חסידותו, ענוותנותו, ואהבתו את היסורים וקבלו כל אדם בסבר פנים יפות. הוא שנא תכלית שנאה את הלמודים הורים כמו שפות זרות וידיעות הגעגראפיע, מלבד החכמות שיש בהם צורך לתוה"ק בכולם

• מספר מר אשר נשאתי על ארמ"ר הנאון הגדול הצדיק פאר הדור קדוש ה' מהר"ר משה יהושע יהודא ל"ב זצוק"ה, בבית מדרשו בהישיבה הקדושה "אהל משה" יצוי בעת הובא גופו המהורר ככל כיני טררה אל בית מדרשו, ביום א' ער"ח שבט תרנ"ח בעה"ק ירושת"ו.

הגאון החסיד ועניו קדוש וטהור מר"ה משה יהושע יהודא ל"ב זצ"ל אשר קשה עלינו פרידתו יותר מחרבן בהמ"ק וכבר העירו המפרשים בסתירת מאחז"ל בענין זה שפ"א אמרו (ראש השנה י"ח ע"ב) שקולה מיתת צדיקים כשריפת בית אלקינו ופ"א אמרו (מדרש איכה פרשה א לו) יותר מחרבן בהמ"ק ואמרו שזה ההבדל בין מקדש ראשון לשני שבבית שני חסרה השראת השכינה. וע"כ נקרא בית ראשון בית אלקינו והשני בהמ"ק סתם. וגדול הדור רוח"ק מופיע בבית מדרשו. וכאשר העיד הראב"ד ע"ע איזה פעמים שעד"ו הופיע רוח"ק בבית מדרשו עיין פ"ח מה' לולב ה"ה. וע"כ הוא בגדר בית ראשון ומקודש מהשני. והנה כל בית ישראל ידעו השראת השכינה אשר שרתה על רבינו הקדוש מימי עלומיו עד יום אחרון שמסר נשמתו הטהורה ליוצרו ובוראו בקדושה וטהרה. וע"כ הלא גדול כים שברנו יותר מחרבן בהמ"ק. ומי אני כי אשא עליו

הספד ?

ב"ק (ג"ט א') אליעזר זעירא הוה סיים מסאני אוכמא וקאי בשוקא דנהרדעא אשכחתו דבי ריש גלותא וא"ל מאי שנא הני מסאני אמר להו דקא מאבילנא אירושלם אמרו ליה את חשיבת לאתאבולי על ירושלם סבור יהורא הוי אתויה וחבשוהו אמר להו גברא רבא אנא אמרו ליה מנא ידעינן אמר להו או אתון בעו מינאי מילחא או אנא איבעי מינייכו אמרו ליה בעי את אמר להו האי מאן דקץ כופרא מאי משלם כר. מבואר מסוגיא זו. דהדיוט המתאונן ומתאבל על אבילות כללי כגלות ירושלם וחורבן בהמ"ק יוהרא הוי. וא"כ מי אנכי להרים ראש לישא קינים הגה והי על מות ראש שבטי ישורן. רבן ומאורן של ישראל. הוא

• אמר המסדר מצאנו לנכון להקדים הספד זה שקדם גם באמירתו כמו שסבאר בראש דבריו ואף כי לא נדפס בשעתו בתוך הספר. אלון בכות' שיצא לאור ע"י המחבר זצ"ל.

לבכות. דלכאורה אינו מובן מה הוסיף דהע"ה במאמר קצר זה. והלא כבר ידעו כל העם ממיחת אבנר. וגם מה ציין להם במילות "היום הזה" וגם להבין כפל תואר שר וגדול. האומנם לדעתי על חורבן בהמ"ק א"א לצייר יום מוגבל שביום ההוא נחרב. כי בכל יום אפשרי לבנותו וכאשר הטיב משיח ה' לריב"ל בשאלו (סנהדרין צ"ח א) אימתי אתי מר א"ל היום וביאר אליהו הנביא ז"ל אם בקולו תשמעו. וע"כ אחז"ל (ירוש' יומא פ"א ה"א) כל דור שלא נבנה בימיו כאלו נחרב בימיו. כי בכל דור ודור הקב"ה מצפה אולי יתעוררו באתערותא דלתתא לבנותו בתחלת הדור או באמצעו או בסופו. וכאשר עבר הדור כולו ואין שם על לב מצויין החורבן על הדור הזה. לא כן העדר הצדיק כי אין בידינו למלאות מקומו. ומי יודע אם יולד עוד הראוי להגיע למעלתו גם אם אלף שנים יחיה.

וזה כמה אמרתי על קושית המפרשים באחז"ל (יומא ל"ח ע"ב) ע"פ וורח השמש ובא הטמש (קהלת א ה) כי ביום סילוקו של צדיק נולד כמותו ובמד"ר (איכה) [שה"ש פ"ו, ועוד] אמרו כי לכל יש חליפין חוץ מת"ח מי יתן תמורתו וחליפתו. ונאמרו ע"ז תירוצים רבים והמובחר הוא כי הצדיק לפי הדור והדורות מתמעטים. ואין דורו של יהושע כדורו של משה וע"כ פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה (עיין בבא בתרא ע"ה ע"א). ועוד כי אין הכרח שיולד במקומו של הראשון. ואפשר שיולד במדינה אחרת. וזה כונת סוף הפסוק וורח כו' ובא כו' הולך אל דרום וסובב אל צפון כו' דהיינו שהראשון הלך בדרום והשני סבב לצפון*. וא"כ אין בידינו למלאות החסרון וגם אלו יצוייר שיוכה השי"ת את עמו עוד בכלי חמדה כזה הלא היו טובים השנים מן האחד וסוף סוף האבדה אינה חזרת וע"כ נוכל לציין יום קבוע כי ביום הזה נגנו האור משא"כ בחורבן בהמ"ק. וזהו כוונת דהע"ה הלא תדעו כי שר וגדול נפל,, היום הזה". כי לפי המציאות המורגל אין לחשוב כי יזכו בית ישראל לאיש כאבנר בן נר. ולא תהיה עוד נפילה כזאת בישראל לעולמים. והוסיף לתארו בתואר שר וגדול כי אמרו (במד"ר) [ירושלמי פ"ג שביעית סוף ה"ו] שאבי אבנר לא היה שמו העצמי נר כי אביאל שמו אבל כנסת ישראל קראוהו נר על שהאיר עיניהם בתורתו הקדושה. אכן כל ימי חיי אבנר לא הרגישו בית ישראל בהעדר נר הצדיק כי הגיח בן ממלא מקומו

*ובהדפסות אחרת הוסיף המחבר גם ב' תירוצים אלו:

(א) כי אם אמנם אמת הדבר שביום סילוקו של צדיק ושקיעת שמשו נולד צדיק אחר. אבל עדי יתגדל ויאיר אור צדקתו. חשך השמש בצהריים. ועד שנתגדל רב אשי לא היה ממלא מקום רבא:

(ב) שכל צדיק יש לו סגולות מיוחדות. וכאשר אמרנו זה כמה על מאחז"ל בתענית. שר"א התפלל על הגשמים ולא נענה ור"ע התפלל ונענה ויצאה ב"ק לא שזה גדול כו' אלא שזה מעביר על מדותיו כו' ולכאורה חמה דאי"כ הן הן גדולתו של ר"ע מר"א שהי' מעביר על מדותיו כו': החי' עיין "שלימות המציאות" אות ל"ו.

אכן נראה שאין הגדון דומה לראי' משני פנים. (א) חורבן בהמ"ק כינו תמיד חז"ל בשם אבילות ישנה. וכן אנו רואים רוב המון עם משיחים דעתם בכל השנה מאבילות ירושלים ואינם שמים על לב רק בחשעה כאב שמתענים בחמשה עונים ומתאספים יחד לאמור קינות ואז ירגיש כ"א לפום שעורא דיליה חורבן בהמ"ק וגלות ישראל. וע"כ מי שנשא לבו להראות אבילות בפרהסיא בעוד שהעולם כלו עוסקים בעניניהם מחוי כיוהרא. ואלו יצוייר שהיו מוצאים איש המוני בחור שבעת ימי שריפת המקדש עומד ומכה בלבבו עד שדמו שותת ח"ו לכנות אותו בשם יהיר כי מ' לא הרגיש אז הפלאת המכה וגדלה. הלא מי שהיה עליו חטא שוגג הביא קרבן ונתכפר. מויד היה גדון ע"י סנהדרין בלשכת הגזית ונקלה וחזר לאחזה. גם בחטא מיתה הוכת ונחל חיי עד וכמאמר דוד המלך ע"ה (ב"מ נ"ט ע"א) הבא על א"א מיתתו בחנק ויש לו חלק לעוה"ב. על כל צרה שלא תבא יחיד או צבור באו אל המקדש והתפללו ונענו. כי יפלא דין ומשפט בין דם ובין דין לדין ועלו למקום ועשו עפ"י התורה הן כל אלה ראו בית ישראל מקטן ועד גדול ואיך יבוזו לאיש יהיה מי שיהיה הצועק איה בית אלקינו אשר ראינו יפיו טובו והדרו זה מיומים ועתה חסרנו כל אלה.

כן מורי ורבותי הן כולנו ראינו זה משלשה ימים את הצדיק מעוטף בטלית מוכתר בתפילין (דברים כח י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליו. על כל צרה שלא תבא הן מיחיד או צבור אליו באו. ודבריו הקדושים היו נשמעים ונעשים בארץ ובשמים. כמה חולים גוססים הקים בתפלותיו הקדושים כאשר ראינו עין בעין. כל דבר הקשה אליו הובא וישב משה לשפוט את העם מבקר עד ערב. אספר לכם אשר עיני ראו בשבעה ימים האחרונים שהביאה אשה לפני כחם ויקם ויתבונן עליו ויאמר לה לא אוכל להכשיר. למחרת באתה לפני ותראהו עוד כחם ובהתבוננו רגע אחד ויאמר לה בתי הלא הכתם הזה הובא לפני אתמול ואמרתי כי איננו כשר. ותאמר האשה לא אדוני כי אתר הוא. ויאמר הצדיק למה זה תעלימי האמת הן זה הכתם הובא אתמול. והנני נותן סימן מגין החוטים לארכו ולרחבו. ואני בעצמי ועוד אחד עמדי מבני הישיבה מנינו החוטים השתי והערב והנה נמצאו במנינם מכוונים כאשר יצא מפה קדוש לא פחות ולא יותר אף חוט א' ואז ענתה האשה ותאמר אכן יש אלקים במקום הזה ואנכי לא ידעתי הן פלוני הסית בי להגיש שגית הכתם הזה ועתה יסלה נא קדוש. התבוננו מורי ורבותי רוח"ק והתפלאו. צאו וראו בשוקים וברחובות אם תמצאו חנות פתוחה. או אם תראו אחד מדבר אם רעהו לשלום. הן כל פנים קבצו פארוור. ואך חשך אפלה תכסה ארץ. ולא יפלא גם לאיש כמוני כי בכירו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל כי יסיר מסוה הבושה ויטף דמעי דם בקהל עם על חמדת לבבי הודי והדרי אשר יצקתי מים על ידו עשרים שנה בקודש ועתה אנה אני בא? הפך השני נראה מה שאמרתי בבאור הספד דוד המלך ע"ה (שמאל ב, ג לד) על אבנר בן נר הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל ויוסיפו העם

אהלו. ועתה... ועתה... תאניה ואניה. מי ישתתף בצרת היחיד והצבור. מי ישיב דבר ה' זו הלכת כהלכת למשה מסיני בחכמה בתבונה ודעת חדרים ימלאו אויה כי נשארנו כיתומים ואין אב. ואם כל בית ישראל בכל תפוצות הגולה יבכו השריפה אשר שרף ה', הנה לן יאות למבכי לן יאות להספידא. בני ארעא קדישא דשכונ' גבן הוי כל הנך עשרין שנין לא ראינו רעה.

והנה אמרתי זה כמה בכונת ר"ל (מגילה כ"ח ב') אשר הספיד לת"ת ואמר ווי דחסרא ארעא דישראל גברא רבה דלכאורה ההספד קצר מאוד. וגם מה שייכות לארעא דישראל ומהו תואר גברא רבת. אבל הענין כי מצינו במד"ר (בראשית פרשה נ"ט) בתפילת אברהם אבינו ע"ה אולי ימצאון שם עשרה. חמן עשרה אבל בירושלים מה כתיב (ירמ' ה' א') שוטטו בחוצות ירושלים אם תמצאו איש מבקש אמונה ואסלה. מבואר מזה גדול מעלת ירושלם עיה"ק כי בסדום שנתמלא סאתם ועמד אאע"ה בתפילה ותחנונים לא הרהיב עוז לבקש הגנה בפחות מעשרה צדיקים. ובירושלים אמר הנביא בשם ה' כי בעבור צדיק אחד יסלק וימחול הרי כחו של צדיק אחד בעה"ק כעשרה צדיקים בחו"ל. והנה בתוס' * סופ"ק דקדושין (דף ל"ג ע"ב) הקשו על מה דאמרו שם איבעי להו מהו לעמוד מפני ספר תורה ר' חלקי' ור' סימן ור"א אמרו קל וחומר מפני לומדיה עומדים מפניה לא כל שכן והקשו הלא במס' מכות (דף כ"ב ע"ב) אמרו כמה הני טפשי דקיימי מס"ת ולא קיימי מגברא רבה. הרי דגברא רבה עדיף מס"ת, ותי במזהר"ס דת"ת לחוד וגברא רבה לחוד. גדר ת"ת היינו הבקי בהלכות ואגדות ומקובל מרבתי. וגברא רבה הוא המעיין הנובע ומחדש מה שלא שמע. וע"כ ת"ת א"א להיות עדיף מס"ת עצמה אבל גברא רבה הלא יכול לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלים עדיף מס"ת. וזה נושא דרוש של ר"ל ווי דחסרא ארעא דישראל ששם הצדיק מתעלה בעלוי עצום וגורא מאוד. גברא רבה דעדיף מקדושת התורה. והן שתי הנה קורותיך ירושלים עתה. ווי לן ווי לן ארעא קדישא שחסרנו את עמ"ר רכב ישראל ופרשנו לן יאות למספר.

ועוד זאת התבוננו ממה שאמרו במדרש (איכה) [ילקוט ירמ' רע"ט] ע"פ מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה אבכה יום ולילה וגו' תנאי התנו ישראל עם ירמיהו הנביא שהי' הוא בוכה ביום וישראל בוכים בלילה אמר הקב"ה ירמ' בוכה ביום וישראל בני בוכים בלילה אני אבכה יום ולילה הה"ד מי יתן ראשי מים וגו' ואבכה יום ולילה כו' וההסבר נ"ל עפ"י מה ששמעתי מרבינו הקדוש עפ"י רש"י (ויקרא כ"ו כ"ה) חרב נוקמת נקם ברית ופי' רש"י יש נקם שאינו בברית ואיזהו זה סמיכות עיניו של צדיקהו. דיש שיבא לא עלינו צרה על אדם שאינו יכול

* איה. אני העני לא מצאתי קושיא זו בתוס' לא שם ולא במכות. אפנם במסורת הש"ס פציין ממקום למקום בקידושין ובמכות וכנראה שרמז בזה לקושיא זו. וכן הקשו זאת כל המפרשים שם.

וכאמרם (בבא בתרא קטז א) דוד שהניח ממלא מקומו נאמ' בו שכיבה יואב כו' והיה נדמה להם כאלו עזדנו חי עומד ומשמש לפניהם בבהמדי"ר ושמעתתא מבודרן בעלמא ע"י אבנר בנו. ועתה במות אבנר הלא גם שר גם גדול נפל היום ותואר גדול הוא על נר שהיה גדול הדור. ודוקא ביום הוה כי נפילה אחרת לא יצויר עוד.

כן גם עתה מורי ורבותי החשבון הזה הלא יוכל כ"א לחשוב כי רחוק מאוד להתאמין עפ"י המציאות המורגל כי בדורנו יצמח איש כמורנו ורבינו הקדוש אשר עליו יתכן מאה"כ (ירמ' א ה) בטרם אצרך בבטן ידעתוך. כי בהיותו עוד כבר חמש כבר שית. בהל נר ה' על ראשו ונמשח שמן ששון מחביריו. הן ידענו כי בהיותו בן חמש נחלה חולי מסוכן ויאסוף אביו הגאון הקדוש ר' בנימין זצ"ל שהיה אז אבדק"ק ואלקאויסק את עדתו ויאמר להם מורי ורבותי הרבו רחמים תעתיירו לה' בעד גאון הדור הנוטה למות ויסתכלו בו לדעת מי הוא גאון הדור הזה ויאמר להם הלא בני הקטן הנהו. כי גאון וצדיק הוא. ויספו אל בהמדי"ר ויגעו בבכיה ויפדוהו מדרת שחת. והנה נתן לנו עדי ותכשיט הזה עד ימינו אלה ומי יוכל לחשוב כי ישוב לנו האבדה הזאת שנית. וגם אם יחמול השי"ת על שארית עמו ויחון אותו מתנת חנם כמה שנים יעבורו ויחלופו וכמה גלים יעברו על ראשינו עד עת התיא. ואחר כל אלה הלא טובים השנים מהאחד. ואנחנו אמרנו בצלו נחיה והוא ימסור עזרי צאן קדש לרועה נאמן משיח צדקנו בבי"א. כן הבחי' הסנית הלא ידוע גדול קדושת תורה וחסידות אביו הגאון הקדוש ר' בנימין זצ"ל. ולא הרגשנו בהעדרו כל הימים אשר ראינו אור רבינו הקדוש וזה עשרים שנה בקודש לא עבר יום אשר לא שמענו חוה"ק ומדותיו הטובים מפה קדוש רבינו זצ"ל ועתה הלא חדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל שבר על שבר יחד נדבקו. מי יחוס עליך ירושלם ומי יסור לשאול שלום לך (ירמ' טו ה):

ירמיהו הנביא בקוננו על ירושלים ועל חורבן ביהמ"ק (ירמ' ט' ט"ז) אמר קראו למקוננות וגו'

ושלחו לחכמות וגו' והענין כי להספד דרוש מקונן שיכא קול בוכים מעורר לבבות לבכי ואבל ודרוש גם חכם הרואה את הנולד אשר יוכל לבאר הנולדות מהצרה כי קשים הם העתידות מהעבר וההנה אכן על חורבן ביהמ"ק אין צורך לחכם אשר יראה הנולד כי גם איש המוני. גם חסר דעה הבין מה יולד יום. כי הוסר המצנפת והורם העטרה. אין נשיא ואין כהן ונביא. אין מנחה ואין מצוה. וע"כ אמר ירמיהו הנביא לבית ישראל אתם קראו למקוננות להרים קול פסוס גנוחי גנח ילולי יליל איה בית מקדשי ותפארתינו ושלחו לחכמות כי א"צ בהם להודיע ולגלות תעלומות העתידות. כי אם כרווא קרי בחיל הר הבית משומם אין עוד די באר ודי עולה. כן מורי ורבותי להספד הגאון דבריסק א"צ לחכם כלל להסביר לכם עתידות. כ"א כשופר ארים קול שברים איה גאון איה שוקל ואיה סופר. איה העומד בפרץ וגודר גדר לתורה. הן ראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליו ויראו מפניו. גם כי גברו למעמים אגרופי. בעלי זרוע. והביטו אחרי משה. והשתחוו איש פתח

אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל הראשון שנאמר וביום פקדי וגו' ופירש"י אחד מכ"ד לאו דוקא אלא כלומר דבר מועט. ולדעתי יתכן מעט לצמצם החשבון עפ"י מ"ש בפרק הספינה (ב"ב פ"ח ע"ב) הכרע ליטרא אחד מעשר בליטרא. ונמצא כי אחד מכ"ד בהכרעה הוא אחד ממאתיים וארבעים מגוף המשקל. כי עשר פעמים כ"ד עלה מאתיים וארבעים. והנה כללות ישראל נחשבים תמיד לס' רבוא נשמות. וכידוע אמרם (עי' פנ"י קידושין ל' א') ס' רבוא אותיות לתורה ס' רבוא נשמות ישראל. ועל עון העגל אמר הקב"ה הניחה אותי ואכלה כר וידענו מזה גוף משקל העונש שהוא כליון לשש מאות אלף נשמות סהורות מישראל. ומשה רבינו ע"ה נתאמץ בתפילה ותחנונים ולא נפקד מהם כ"א שלשת אלפים איש שהם חלק אחד ממאתים שכן מספר שלשה חלק אחד ממאתים ממספר שש מאות. והנה במדרש אמרו (עי' שמות רבה פמ"ב ז', ועי"ש) על פסוק אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר. כי בעת עלה משה רבינו ע"ה למרום לקבל לחות הראשונות היה קדושתו חופף על ישראל תשעה ועשרים יום ומנעם מחטא ועון אולם באחד עשר יום האחרונים החלו להרהר בהרהורי עו"ג. וזה מ"ש אחד עשר יום האחרונים נסעו מחורב. ודרכו בדרכי הר שעיר. והנה מחשבת עו"ג הקב"ה מצרף למעשה וכמ"ש למען תפוש וגו' בלבם (עי' קידושין מ' א') וביום האחד עשר הוא יום הארבעים לעליית משה רבינו ע"ה הוציאו המחשבה הרעה מכח אל הפועל ויעשו את העגל. ולמחרתו ירד משה רבינו ע"ה מן ההר וירא את העגל והמחולות ויחר אפו על המחולות יותר מגופה של עבירה. שהרי גוף העבירה הגיד לו הקב"ה בהר סיני באמרו לך רד כי שחת וגו' עשו להם עגל ובכל זאת לא נפל לבבו למנוע מקחת את לוחות אלקים וברדתו מן ההר וירא את העגל והמחולות או נתרשלו ידיו. נמצא כי בס"ה היו ישראל באותו חטא שנים עשר יום עשרה בהרהור ושנים בפועל. דהיינו יום האחד עשר והשנים עשר. ועלו אלו השנים עשר יום לפני הקב"ה לחשבון עונש כליון של ס' רבוא נשמות ישראל. אכן אחרי הסליחה נתרצו במעשה המשכן ואמר הקב"ה יבא זהב המשכן ויכפר על זהב העגל. והנראה כי נתכפר להם רק זהב העגל כחטאו בו בשני ימים האחרונים. אבל מידי הרהור לא יצאו. ונשאר חטא עשרה ימי הרהורים בעו"ג צפון לדורות על כל צרה שלא תבא כמ"ש ביום פקדי וגו'. ועכ"פ הוקל העונש חלק חמישית מלגו ויפה מדדו חז"ל חלק אחד מכ"ד בהכרע ליטרא שאם בחטא שנים עשר יום גבה הקב"ה חלק א' ממאתים וארבעים שכן ששה פעמים ארבעים עולה מאתיים וארבעים מכוונים דו"ק וחמצא.

והנה כתיב (ויקרא ט' א') ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולקנני ישראל (פירש"י שמיני למלואים הוא ר"ח ניסן שהוקם המשכן בו ביום וגטל עשר עטרות השגויות בסדר עולם) ובמד"ר (שמות פ"ה י"ב) א"ר עקיבא גמשלו ישראל ליונה מה יונה אינה יכולה לעוף בלא כנפים כך ישראל אינם יכולים לעשות דבר חוץ מהוקנים. ויש להבין איך מוכח זה ממה שקרא משה רבינו:

להאשים א"ע שהוא גרם לו הצרה הזאת כי אז ימצאו לו מנחמים שינחמיהו ויאמרו לי מיד ה' זאת קבל באהבה דום לה' והתחולל לו (תהלים ל"ז ז'). חייב אדם לברך על הרעה: שם שמברכים על הטובה (ברכות ג"ד ע"א). את אשר יאהב ה' יוכיח ויסורים של אהבה הם כאלה וכאלה ימצאו המנחמים במה לנחם עד אשר יתנחם לא כן האיש המביא צרה על עצמו בפשיעה גמורה לו אין אומר ודברים. והנה מוכרח להתחבא ולבכות באין רואה. וזהו ענין נקם שאינו בברית שלא ימצא אגודת רעים להתרועע אתו ולדבר על לבבו וזהו סמיות עיניו של „צדקיה" שגרם לעצמו על חללו השבועה שהשביעו נבוכדנצר שלא לגלות. וזהו ענין מאמר ישראל לירמי הנביא שיהי' בוכה ביום במקום גלוי לעוברי אורח כי אין לו יד חלילה בחורבן ביהמ"ק כי נהפוך הוא היה כל יום השכם ודבר אליהם לסקוח עין ולראות ברעה העתידה לבא. הוכיחם במילי דשמיא לשוב אל ה' ויורה להם דעת גם במילי דעלמא להכנע לפני אויביהם עד יעבור זעם. לא כן ישראל שהי' או בבחי' קשה עורף נגד נביא ה' והם כאילו בעצמם הביאו עליהם החרבן בעבותות שוא. וע"כ אמרו כי יסתירו בכייתם בלילה באין רואה כי לא ימצאו להם מנחמים.

והקב"ה אמר כביכול כי יש לו לבכות על שני הבחינות וכמ"ש בפ"ק דברכות (ג' א') אוי להם לבנים ומה לו לאב וגו' ע"כ אמר ואני אבכה יום ולילה הנה יש עלינו להתבונן אם לא היה בידינו שמץ גרם לסילוקו של הצדיק אם מסאת עונותינו אשר אחז"ל (שבת ל"ג ע"ב) כי הצדיק נתפס בעון הדור. ואם מפני כי הכעסנוהו חמורים בגלוי בכמה ענינים אשר היה גותן נפשו הקדושה עליהם והעיקר ביטול השקאלעס לימודים זרים לילי ישראל אשר אלו כל הימים דיו לא יספיק להודיע מקת עגמת נפשו הטהורה בעת שמע כי אחד מסר בנו או בתו לבתי ספר כאלה. הן עלינו לבכות ביום ובלילה על חורבן הקודש והמקדש אשר היה נגד עינינו מלבד גודל ההפסד בסתימת מעיין החכמה. הן ראו והתבוננו במאחז"ל (תענית כ"ג א') בענין חוני המעגל בהקיצו אחרי שינה ארוכה שבעים שנה ובבואו לבהמד"ר שמע מאמר החכמים נהירין לן שמעתתא כבשני חוני המעגל. שמבואר מזה כי בו ביום האירו פני הת"ח בלימוד מה שלא היה זה שבעים שנה זמדוע יען כי בכל אותן השנים שישן חוני המעגל היה מעיין החכמה סתום ובהקיצו והתחיל לעסוק בתורה נפתחו צינורי החכמה עד אשר זכו כל לומדי תורה להארת אור תה"ק ואם כה גרם שנתו של הצדיק שהיה גופו הטהור בחיים חיותו אחנו פה ואמרו שינה אחד מששים כו' על אחת כמה וכמה בסילוקו של רבינו הקדוש הזה. עד מה יגיע חשכתנו בלימוד תה"ק הלא ח"ו נגשש כעור באפילה ואין אחנו יודע עד מה.

בואו נא מורי ורבותי ונתבוננה יחד איד נבנה בנין ישראל על יסוד זקניהם ושופטיהם. ומראש צורים נראה ומגבעות נשורה נא ונביטה ובתחילה אומר לפניכם ד"א אשר חנני ה' בו והוא בסנהדרין ס' חלק (דף ק"ב א') א"ר יצחק אין לך כל צרה שלא תבוא על הצנור שאין בה

ע"ה לוקני ישראל דילמא משום שהיו אז זקנים חלק להם הקב"ה כבוד זה. ואכתי גוכל לאמר דלולי נמצאו זקנים היה גם כן הוקם המשכן באופן כאשר הוקם נגד הזקנים. וביותר קשה להמבואר בש"ס (ביצה כ') תני תנא קמיה דר' יצחק בר אבא ויקרב את העולה ויעשה כמשפט. כמשפט עולת נדבה למד על עולת חובה שסעונה סמיכה ופירש"י עולת יום שמיני של מלואים שהטיל הכתוב על אהרן חובה ליום ובתוס' שם פירשו דקאי על עולת הצבור שהקריבו או עיר"ש וא"כ לפירוש התוס' הלא נקראו הזקנים לסמיכה להיתם שלוחי קהל ישראל. אבל הענין יובן מזה ששמעתי מפי אדמו"ר קדוש הקדשים זצ"ל ביישוב כמה תמיהות נשגבות בפרשה זו: א) אמרו ויאמר אל אהרן קח לך עגל וגר ואל בני ישראל תדבר לאמר וגר דמה נשתנה מצוה זו שהיה צריכה להאמר מפי אהרן אל העם ולא ככל מצות ה' שמשנה רבינו ע"ה אמרם (לש"אל; ב) בפסוק י"א בחטאת אהרן כתיב ואת הבשר ואת העור שרף באש מחוץ למחנה ופירש"י לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו ושל מילואים וכולן עפ"י הדיבור וצריך להבין טעם שריפת חטאת חיצונה זאת; ג) בפסוק י"ז נאמר ויקרב את המנחה וימלא כפו ממנה ויקטר על המזבח מלבד עולת הבוקר ופירש"י כל אלה (כלומר כל סדר היום) עשה אחר עולת התמיד. ויפלא מדוע חידש זה בסדר עשיית המנחה שהיא באמצע עשיית הקרבנות והו"ל לכתוב זה או ברישא דענינא או לאחר כל הקרבנות והרי אחר עשיית המנחה נאמר וישחט את השור ואת האיל זבח השלמים אשר לעם וגר. ודוחק לו"ר דכתב זה במנחה כי היכא דלא לטעי שהיה מנחת נסכים של עולת התמיד שהרי מנחת הנסכים כליל זה היתה נקמצת כדכתיב וימלא כפו וגר ואולי חידש דין במנחת נסכים של עולת התמיד שבשאר ימות השנה קיי"ל דמביא אדם עולה היום ונסכים לאחר כמה ימים. וקמ"ל דמנחת התמיד של יום השמיני למלואים לא היה רשאי לאחר כי קדושה יתירה ביום הזה שכל הקרבנות ע"י כה"ג משא"כ אם יאחר המנחה למחר תהיה כשרה בכהן הדיוט וע"כ אינו רשאי להוריד קדושתה וזה רמז מלבד עולת הבוקר שגם מנחת הבוקר נעשתה ביום זה דוקא. וגם זה דוחק; ד) אמרו בריש הענין ויאמר אל אהרן קח לך עגל וגר ואל בני ישראל תדבר וגר וסיים כי היום ה' נראה אליכם. ויקחו וגר ויקרבו כל העדה ויעמדו וגר ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'. ואינו מובן מה חידש בהשגות המאמר פעמים והלא גם בתחילה הבטיחם ש"י עשיית הקרבנות יזכו לראות גלוי כבודו יתברך. אכן הגנה חכמים הגידו זאת. אשר כל ההבטחות המיועדות בתוה"ק לכלל ישראל בשמרם מצות ה' שרובם עפ"י פשטות הכתובים הצלחת עוה"ו והמנוחה מדאגת הפרנסה למען יהיה הלב המוח פנויים לתורה ועבודה וכמ"ש (ויקרא כ"ו) אם בחוקותי תלכו וגר ונתתי גשמיכם בעתם. והשיג לכם דיש את בציר. כל כל המחלה וגר לא אשים עליו. ברוך טנאך. ברוך פרי בטנך וכהנה רבות. הנה קיום כל אלה הברכות אינם צריכים לשינוי מנהגי עולם. והם

מתגלגלות ובאות עפ"י דרכי הטבע וסדור מערכת השמים. כי המערכה נערכה מהקב"ה בתחילת הבריאה בחשבון מדויק ומצומצם לבלי יטו אשוריהם להרס ח"ו ולפגוע בעובדי ה' וזהו אמרם (בראשית רבה פ"א) הסתכל בתוה"ק ובנה עולמו כאומן המביט בציור בנין המונח לפניו. אכן גם אם יקרא לפעמים כלל מסודר והולך מששת ימי בראשית אשר לפי כללו וסדרו ישיבת מנוחת עם ה' בהכרח כי יתבטל כללו וסדרו ותוה"ק לא תשתנה ח"ו. ולפעמים הקב"ה ממציא עצה קלה בכדי שוה וזה יתקיים ראה מה שאמר פרעה למשרע"ה (שמות י"ז) ראו כי רעה נגד פניכם ופירש"י ככב ששמו רעה עולה נגדיכם במדבר המורה על דם וכליון. והקב"ה הפכו לדם מילה ואמר היו"ב גלותי חרפת מצרים וגר ש"י עצה זו גם הכוכב לא שינה סדרו ומהלכו ובכל זה לא נגע לרעה ח"ו. ולולי גור הקב"ה על מצות מילה או היה הכוכב מתבטל או משנה סדר מהלכו.

והנה מצינו כזה גם בהכללים המסודרים במדת האדם. הן אחו"ל כל הרודף אתר הכבוד. הכבוד בורח ממנו * ולא ישיגנו. ועינינו הרואות לפעמים רודפי כבוד ומשיגים אותם. אבל הענין כי הכבוד מיועד ללומדי תוה"ק וכמ"ש (משלי ג' ט"ז) אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד ומקשינן (שבת ס"ג א') בימינה אורך ימים איכא עושר וכבוד ליכא ומשני בימינה אורך ימים גם עושר וכבוד. ולמשמאלים עושר וכבוד לתוד הגנה מיועד הכבוד ללומדי תוה"ק בין לשמה בין שלא לשמה. והנה ימצא לפעמים מי שלא קרא ולא שנה ולא שימש מתעטף בטליתו של ת"ח לבקש כבוד מהמון עם מהראוי היה שימנע ה' הכבוד ממנו עפ"י הכלל המסודר כל הרודף אתר הכבוד הכבוד בורח. אבל אם המון העם לא יכבדו איש בזה הלבוש איצטל דרבנן ויחשבוהו לת"ח יזלו"ג גם בת"ח האמיתיים אשר להם מיועד הכבוד בהכחות תוה"ק ולכן בהכרח שיתבטל הכלל הראשון לפני האחרון. וכן בכל הענינים הנמצאים יוצאים לפעמים מכלליהם המסודרים עלינו להבחין ולהעמיק בינה. כי למען קיום תוה"ק ויעודה הטובים יצאו ענינים אלה מגבולם. כי כל סדר הבריאה נכנעת לתוה"ק וכאין ואפס המה נגדה.

נשוב עתה לעיין בעניני הקרבנות בסדר יום המיוחס הוה. הנה אהרן הכהן משיח ה' הקריב עגל לחטאת ואיל לעולה וקהל ישראל הקריבו שעיר עזים לחטאת ועגל וכבש לעולה ושור ואיל לשלמים ומנחה בלולה בשמן. ובש"ס (בהוריות ט"ז. וכן הובא ביבמות ט"ז) כל מצוה שבתורה שתייבים על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת יחיד מביא כשבה או שעירה נשיא מביא שעיר משיח וב"ד מביאין פר וכעבודת כוכבים יחיד נשיא ומשיח מביאין שעירה צבור מביאים פר ושעיר פר לעולה ושעיר לחטאת. הנה מבואר מזה כי נקי היה אהרן משיח ה' משמץ חטא

* אי"ה עיין עירובין י"ג ע"ב. וכבר מצאתי באחרונים שכתבו שלשון זה סמך אינו נמצא בש"ס ומדרשים ואולי זה נלקח מהגמ' הנ"ל.

העגל. שאל"כ לא היה מביא קרבן מיוחד בעדו שהרי בע"ז יחיד נשיא ומשיח שווים בכפרתן להתכפר ע"י שעירה. אלא היה עשייתו העגל בגדר חטא אחר בשוגג שהמשיח מביא פר וכאן הוחלף לעגל. ואיל לעולה לדורן ה'. וכאמרם (זבחים ז' ע"ב) ריצה הפרקליט נכנס דורן אחריו אולם צבור בעו"ג מביאים פר ושעיר פר לעולה ושעיר לחטאת. והקריבו גם ביום זה קרבנם שעיר עזים לחטאת אלא שהוחלף להם עגל וכבש לעולה במקום פר. והנה במס' (ר"ה כ"ו א') אמרינן ה"ט דרבנן דפסלי שופר של פרה לתקיעות ר"ה כדר"ח דאמר מפני מה אין כה"ג נכנס בבגדי זהב לפני ולפנים לפי שאין קטיגור נעשה סניגור ולא והאיכא דם פר הואיל ואשתני אשתני וכי' והאיכא בגדי זהב מבחוץ מבפנים קא אמרי' שופר נמי מבחוץ הוא. כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי. ויש לפי"ז להתפלל ביום המיוחד הזה אשר בו נגלה כבוד ה' לעיני כל ישראל. שענינו היה כלפני ולפנים ואיך נצטוו אהרן להקריב עגל לחטאת. והלא אין קטיגור נעשה סניגור בפנים. וגם ליכא לשנויי כתי' הש"ס על דם הפר המובא ביוה"כ לפניו הואיל ואשתני כי' שהרי סדרו כל הקרבנות כולם על מזבח החיצון מבלי השתנות. ואין זה דומה לכה"ג המכניס דכו של פר לחוד ביוה"כ לפני ולפנים. ונראה דמפני זה נתחכם אהרן לשרוף את הבשר ואת העור מחוץ למחנה ולא הקריב למזבח אלא דמו לבד ומיושב קושי' (אות ב') אולם קהל ישראל הלא גם הם הקריבו עגל לעולה ונערך על המזבח. ואיך נעשה קטיגור סניגור במקום גלוי שכינה שהוא כלפנים.

אכן כפי הנראה מפשטות הכתוב כי בתחלה קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל ויצוה אותם על סדר היום והבטיחם שיזכו לראות גלוי כבוד ה' הם בלבד. וקהל ישראל ישבו כאו"א בביתו. וע"כ מסר מצות אמירת הקרבנות לישראל לאהרן כי משרע"ה היה מלך ואין כבודו של מלך לסבב אליהם ולהזהירם כ"א להקהילם אליו. ולא היה כן הכונה שיהיה גלוי הכבוד נגד כל ישראל (ומיושב קושי' א) ולפי זה היה ירידת אש שלמעלה קודם עשיית הקרבנות וזהו מאמרו הראשון של משרע"ה קח לך וגו' ואל בני ישראל תדבר קחו וגו' כי היום ה' נראה

הספד אשר נשאתי על כז"ר רבן ומשחרן של ישראל הגאון החסיד מהר"ר משה יהושע יהודא לייב דיסקין וצללה"ה ביום היאצ"ט שלו קר"ח שבט תרנ"ט בהישיבה הגדולה אשר יחד בבית מדרשו היא ישיבת אהל משה בתומכי ירושלים.

בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום. ואמרי' שם. תלתין יומין ספדי ביממא ולילא. מכאן ואילך ספדי ביממא וגרסי בלילא. או ספדי בלילא וגרסי ביממא עד תריסר ירחי שתא. ומסוגיא זו למדו הראשונים דעל גדול הדור מתעסקים בהספידו עד תריסר ירחי שתא. ולכאורה יש לתמוה טובא. א) איך עברו חכמי ישראל על צוואת רבינו הקדוש שצוה להם שלא יתעסקו בהספידו יותר משלשים שלא יבטלו מח"ת כפירש"י ו"ל. ב) הלא הביא להם ראיה גמורה מה"ת דכתיב ויבכו בני' את משה שלשים

א) כתובות (ק"ג א') ת"ר בשעת פטירתו של רבי כו' אמר להן לחכמי ישראל אני צריך. נכנסו אצלו חכמי ישראל אמר להן אל תספדוני בעיירות (פירשו בגמרא כי היכא דלייתו כלתו לכרכים ויהיה המספר ברוב עם) והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום (פירש"י שלא יתעסקו בהספד יותר משלשים יום שלא יבטלו מח"ת) שמעון בני חכם. גמליאל בני נשיא. תנינא בר חמא יושב בראש. ואהא דהושיבו ישיבה לאחר שלשים אמרו בש"ס שם שהביא להם ראי' מה"ת. מ"ט דלא עדיפנא ממה דכתיב ויבכו

יום ותו לא. ומי גדול כמשה אשר תה"ק העידה עליו ולא קם כר':

(ב) והנה לקושיא ראשונה יש מקום לעיין ולדון אם הצואה חל עפ"י דתה"ק. (א) הספק שנסתפקו חו"ל בש"ס (סנהדרין מ"ז ב') הספידא יקרא דחיי או דשכבי. למאי ג"מ לאמר לא תספידוהו ע"ש. דאם נימא יקרא דחיי אין בכח המצוה לוותר על כבוד החיים. ופשיטא דאין חלוק בין אם ציהו שלא יספידוהו כלום. או ציהו לפחות משעור החיוב. דלפי ערך הנעדר כן יגדל כבוד החיים לאתיקורי ביה. וכיין שחיוב המספד על גדול הדור י"ב חודש לא מהני צואה זו לפחות כבוד הציבור. (ב) גם אם נחליט כמסקנת הש"ס שם דהספידא יקרא דשכבי. ורשאי כל אדם לותר על כבודו. הנה רבינו הקדוש נשיא ישראל היה. וללישנא קמא דרב אשי (קדושין ל"ב) אפילו אם נימא הרב שמחל על כבודו. כבודו מחול. נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול עיי"ש. (ג) אמנם ללישנא בתרא דרב אשי שם. דזקא מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול דכתיב שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך. אבל נשיא שמחל על כבודו כבודו מחול. אכתי יש לעיין בזה כמו שאבאר בעה"י:

(ג) ידוע מה שנסתפק גדול האחרונים מהרי"ק וז"ל בתשובותיו (שורש פ"ט ענף א'). אם יכול המלך למחול ללח חובו קודם שהגיע זמן הפרעון. אם הוא בגדר דבר שלא בא לעולם דאין קנין ומחילה חל על דבר שלא בא לעולם. ונהי דמסיק דיכול למחול היינו לפי שחלות החיוב חל משעת ההלואה. וזמן פרעון הוא דלא מטי. ואין דבר שלא בא לעולם. אבל היכא דעיקר חלות החיוב. הוא לאחר זמן פשיטא דלא מועיל מחילה קודם חלות החיוב. וא"כ קשה לכאורה על רבינו הקדוש שציהו ומחל על מקצת חיוב ההספד. שעיקר חלות החיוב יחול לאחר זמן. היינו לאחר סילוקו מן העולם. אלא דרבינו הקדוש לשיטתו אויל ע"י ש"ס (יבמות צ"ג א') דרבי כר' עקיבא ס"ל דאמר אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. ומייתי' בש"ס שם ראי' דרבי הכי ס"ל מדתניא לא תסגיר עבד אל אדוניו בלוקח עבד על מנת לשחררו הכתוב מדבר דבר רבי עיי"ש. והיינו שהבטיח להעבד עד שלא קנאו. שלאחר שיקנהו ישחררו. ומקרא מלא הוא שחל מחילה זו טרם חלות חיוב העבדות. ולשיטתו שפיר ציהו לפחות חיוב המספד. שלא יספידוהו יותר משלשים. אבל חכמי ישראל כבר הכריעו להלכה וקיי"ל נמי הכי דאין אדם מקנה ואין אדם מחל דבר שלא בא לעולם ועל כן עשו כחוב המוטל עליהם להתעסק בהספידו עד יב"ח:

(ד) אכן קושיא השניה קשה טובא. שהרי בני ישראל לא נתעסקו בהספידו של משרע"ה אדון הנביאים יותר משלשים ובאותו הדור היה יהושע ואלעזר ופנחס. וכל העדה כולם קדושים ובתוכם ה'. וכתיב מוקנים אתבוננו. ומבואר בגלגל דאין חיוב יותר משלשים. ואם נימא דתלמידו רבינו הקדוש התמירו על עצמן ועשו לפנים משורת הדין או הוראת שעה היתה למגדר מילתא הדרא קושיא לדוכתא דהיה להם לתוש להצואה שאינה מחילה על החיוב. ויש

מקום לחלק ולומר (א) דאחרי מות משה עבד ה' טרודים היו לעבור את הירדן לכבוש את הארץ. ואין דנין אפשר משאי אפשר. (ב) עיין מ"ש במגן אברהם (סי' תרפ"ו) דלמוד תורה דכל ישראל עדיף מת"ת דרבים. ועי' בש"ס (מגילה ה' ע"א) שא"ל המלאך ליהושע אני שר צבא ה' עתה באתי מיד וילן יהושע כר. אבל לפי"ו קשה א"כ איך הביא לרם רבינו הקדוש ראי' זו. וכי נתחכמו יותר ממנו לדחות ראי' זו על נקלה. ומה ידעו אשר לא ידע: (ה) קו' מתרש"א שם חמורה. ידיע אמרם שלשה לבכי שבעה למספד. ומבואר מזה (א) דבכי ומספד ענינים חלוקים שונים ונפרדים זה מזה. (ב) דימי הבכי קודמים ואחריהם יבאו ימי המספד. (ג) ימי המספד אם כי לאחרונה יסעו מרובים הם על ימי הבכי. וא"כ מה זו ראי' של רבינו הקדוש שלא יספידוהו יותר משלשים ממ"ש ויבכו בני ישראל את משה שלשים האתם ימי הבכי היו שלשים. והלא אחרי תום ימי הבכי מתחילים ימי המספד. וימי המספד מרובים על ימי הבכי. ועוד צריך לשום לב על מה שלא מצינו על משרע"ה מספד כלל כי אם ימי בכי לבד: (ו) ואקדים סוגיא אחת בש"ס (ב"מ פ"ז ע"א) בענין גויעת רבה בר נחמני. אמרו שם רב"ג אגב שמדא נת נפשיה אכלו ביה קורצא בי מלכא דקמבטל תריסר אלפי גברא ירחא בקייטא וירחא בסתוא מכרגא דמלכא. ועיי"ש איך ברח הצדיק הזה ממקום למקום עד הגיעו לפומבדיתא. ושם תפשוהו וחבשוהו ואתרחיש ליה גיסא. וערק לאגמא סלק אדקלא וגרס. ושמע שנחלקו במתיבתא דרקיעא בדין ספק אם בהרת קדים או שער לבן קדים. ואמרי מאן נוכח רבה בר נחמני כר וגח נפשיה. נפל פתקא מרקיעא בפומבדיתא רב' צ' נתבקש בשיבה של מעלה נפקו אביי ורבא וכלהו רבנן לאעסוקי ביה. לא הוי ידעי דוכתיא נפקו לאגמי. חזו ציפרי דמטללי וקיימי אמרי ש"מ התם הוא. ספדוהו תלתא יומי ותלתא לילוחא. נפל פתקא מרקיעא כל הפורש יהא בנדוי ספדוהו שבעה יומי נפל פתקא מרקיע' לכו לבייתכם לשלום. ונראה מזה דסלקא דעתיה דאביי ורבא לצאת ידי חובת הספד בשלשה ימים. ומש"ה הורו להם מן השמים שלא יצאו ידי חובתם בזה. ויש לתמוה. וכי אביי ורבא וכלהו רבנן לא ידעי שעור שאחז"ל ג' לבכי ו' למספד. ומכ"ש לרבם מובהק שהרי אביי נתגדל בביתו ותלמידו הוי. וכן רבא תלמידו היה. גם יש להבין מ"ש לא הוי ידעי דוכתיה. וענין הנך ציפרי דמטללי מהו:

(ז) הנה בעת נאסף הצדיק וגדול הדור. יש לבכות ולהתאונן בשמים. (א) על גדול האבידה שאבד הצדיק את העולם הזה עולם העשיה. ונעשה חפשי מתורה ומצוה ומעשים טובים וכמו שנאמר (תהלים פח ו) במתים חפשי שאם עולם השפל הזה. נראה כהבל אל איש המוני שאינו מביט אל תכליתו וכמ"ש בספר יערת הרבש על מה שאמרו (ביצה טו א) הני בבליאי טפשי דאכלי נהמא בנהמא. דהיינו שהסכל תכלית אכילתו לעסוק בעבודה או במו"מ להרויח אכילתו ואין טפשות כזה שיהיה ההצעה התכלית אחד. וימי האדם בצל עובר הולך הלך וגסוע. רגעיו יחלופו. הרוח תשוב אל האלקים. והעפר ישוב אל

(א) מצינו כי הצדיק מוין ומפרנס לכל בני דורו. וכמו שאמרו (ברכות יז ע"ב) בת קול יוצא כר כל העולם גיוון בסביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובים. הרי פירנס רבי חנינא בן דוסא לכל באי עולם בזכותו. ועשה צדקה יותר מהמלכים ולענ"ד זהו מ"ש חז"ל (תענית כה א) שרחב"ד העתיר לה' שיחננהו בעושר. וניתן לו כרעא דדהבא. אח"כ ראו שולחנם חסר ובקשו רחמים והחזירו ואחז"ל גדול הנס האחרון כר. ויש להבין (א) על מה זה בקש עושר. אחרי שהיה די לו בקב חרובים. (ב) מפני מה ראו שולחנם חסר. והלא כמה צדיקים זכו לשתי שולחנא ואבות העולם היו עשירים יותר מהמלכים ואין שולחנם חסר ח"ו. (ג) להבין גדולת הנס האחרון יותר מהראשון. ומה טעם יש בזה "אחז"ל גמיר' דמשמ' מיהב יתבי מיסקל לא שקלי. (יב) והענין כי רחב"ד ואשתו היו קדושי ה'. ונכספו מאוד לקיים מצות צדקה במצננם כי לא היה להם יותר מחיי נפשם מאומה. ואיך ילכו ערומים ח"ו מאותה מצוה השקולה ככל מצות שבתה"ק. ע"כ הרבו עתירה גם בענו וניתן להם כרעא דדהבא למען יהיה להם מה לפור ולחלק כרצונם. אבל הם לא חשבו להנות כלום מאותו עושר. אכן הראו להם כי גם אם יחלקו הכל לעניים הגונים לא יגיעו עם רוב פורונם אל המעלה אשר הם עתה בו. והטעם כי לא יגיע אל העניים ריוח ע"י זה. אחרי שגם עתה העולם גיוון בשלהם. והקב"ה נותן להם קב חרובים. והמותר יחלק לעניים. הרי הקב"ה גובר של צדקה על מצננם. ואם יקבלו מחלקם יותר מקב חרובים. היתרון הזה מגרעת יתן לחלק העניים. ואין ריוח והצלה מה שמחלקים בעצמם. ע"כ בקשו רחמים והחזירו:

(ג) אמנם מה שהגדילו חז"ל נס האחרון נראה עפ"י מה ששמעתי מאדמו"ר הגאון החסיד וצללה"ה ע"מ שפי' מסדר ההגדה וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים זו פרישת דרך ארץ דמנין לו זה. והענין כי יש ידיעת עתידות ויש ידיעה שהיא למעלה מדיעת העתידות. ידיעת העתידות הוא ידיעת דבר העתיד לצאת לפועל לאחר זמן ויודעי עתידות רואים את הדבר טרם היותו. והנה בלעם ראה גדולת ישראל העתיד להיות בגאולה האחרונה. עת אשר יוגדל ויתנשא מעלת ישראל על מעלת מלאכי השרת. אבל ידיעה שלמעלה מזו היא ידיעת דבר שלעולם לא יהיה בפועל. כמו לדעת אם יהיה לפלוני עושר אם יתקיים או לאו. אם יהיו לפלוני בנים יחזיו. ידיעות אלו וכיוצא בהם לא נמסרו אפי' למלאכי השרת. כי אם הקב"ה בעצמו יודע אותם. וע"ס מנהיג עולמו במשפט ישר וצדק. ע"כ אין מקום לתמוה כלל ממה שהענין רואה צדיק ורע לו רשע וטוב לו. כי אין שום שכל נברא משיג לדעת ידיעות סבות ומסובבים אשר גם הסבה גם המסובב נעדרים מהו". והנה בקרא כתיב (שמות ב כ"ה) וירא אלקים וגו' וידע אלקים שמבואר שהקב"ה ראה את בני ישראל וידע ידיעה המיוחסת לו לבדו. והם הם בני ישראל שאינם עתידים להיות בפועל כלל. ובכל זה צירפם לחשבון. והשלים אתם קץ גאולת ישראל. וזה לפי שהמצריים היו סבה להעדרם על כי מנעו את בני ישראל מפריה ורביה וגזרו עליהם פרישת דרך ארץ.

הארץ. ואז עתיד ליתן דין על פעלו וכל מעשיו בספר נכתבים. ואחז"ל מגיד לאדם מה שיחו. אפי' שיחה קלה ששח עם אשתו מגידין לו כו' (חגיגה ה ב):

(ח) וזה כמה אמרנו בשוב קושי' תוס' (שבת ס"ג) בסחירת מאחז"ל שפ"א אמרו תחילת דינו של אדם דברי תורה ופ"א אמרו כי שאלה ראשונה נשאת ונתת באמונה. ואמרנו כי הכל אחד. עפ"י דמיון לעשיר מופלג אשר שלח שליח לארץ מרחק לקנות שם בדולח ואבני שוהם. והשליח מעל בשליחותו וקנה עצים ואבנים פשוטים. ובבואו העמידו המשלח לפני השופטים. ראש השופטים היה חכם ומיושב. ויאמר לו בני שב אתה על כס המשפט ושפוט נא את עצמך אם נשאת ונתת באמונה. כן הדבר הזה. הנשמה הנשלחת לעוה"ו. הוא למען תביא אתה בשובה אל בית אביה רכוש גדול וכל יקר. והן המה דברי תורה החמודים מזהב ומפז רב. ובבואה לפני המלך טעונה חבילות קוצים כסיתים הלא יביאנה למשפט ושאלו ישאלוה, נשאת ונתת באמונה. כי תחת ברוש הבאת נעצוץ ותחת הדס סרפד:

(ט) החכם עיניו בראשו. כל צעדיו יספור וימנה. יכון דרכיו לתכליתו. ועולם השפל הזה יקר לו מכל יקר וכמו שאמרו (אבות פ"ד מ"ו) יפה יעה יעה אתה בתשרי ומע"ט בעוה"ו מכל חיי עוה"ב. וזה מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים פד יא) כי טוב יום בחצירך מאלף. בחרתי הסתופף בבית אלקי מדור באהלי רשע. שלכאורה אינו מובן כלל אמרו טוב יום אחד מאלף. גם מ"ש שבחר בית אלקים מאהלי רשע. פשיטא שיתרן לאור על החשך אבל הענין כי עוה"ו נקרא חצר שאינו אלא מעבר לבית נכון ונשא לעוה"ב. ואמר דהע"ה כי טוב לו יום אחד בחצר. מאלף שנים בעוה"ב (שיומו של הקב"ה שם אלף שנים וכמ"ס כי אלף שנים בעיניך כיום אחמול) וזה לפי שבחצר הוא מצווה ועושה רצון קונו משא"כ בגן עדן שאז יהיה חפשי. ואמר עוד בחרתי הסתופף בבית אלקי עי' רד"ק שרש הסתופף הוא סף וענינו ספות הבית. והוא כנוי אל רגעים האחרונים מחיי האדם שהוא כעומד בקצה החצר על מפתן הבית. שעליו לעבור עוד צעד אחד. שאז כחות גופו חלשים מאוד. ואין בו כח למלאות חובתו בתורה ועבודה כבימי בחרותו בעת מלא כח עלומים. ואמר. כי גם רגעים האחרונים האלה יבחר מדור באהלי רשע. שהם האלים הרבים אשר יתנו לו בעוה"ב מחלקם של הרשעים וכמ"ס זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן — [כי נתינת אהלים אלו לצדיק הוא לענ"ד בעד רגעים האחרונים שהוא אז רק בבחינת יושב ואינו עובר. כי העשיה בפועל אי אפשר כנ"ל]:

(י) הנה לזאת תרד עיני ישראל דמעה בהסתלקות הצדיק על הפלגת צערו הגדול שאבד עולם יקר ונעים. מסחר מהולל ומפואר. שלא ישיג עוד כמוהו. כדמיון איש הבוכה ומילל בעת שאהובו אבד הונו. ונטרפה ספינתו בים. — אמנם הבחינה השנית הוא על אבדן הדור שאבד מנהיגו. מגינו ומשגבו. קצרה היריעה מהכיל פרטי ההספד ותדלו לספור כי אין מספר בכל זאת נשים לב לדבר מעט כטפה מים אוקינוס:

(טו) הצדיק הוא יסוד העולם וקיומו עד שאי אפשר לעולם להתקיים בלעדיו כי הוא המשבית חרון ומשיב חימה ביום עברה. ואחז"ל (תענית כג א) הקב"ה גזור גזירה וצדיק מבטלה. וזה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים צ יא) מי יודע עו אפיך וכיראתך עברתך שלכאורה משולל הבנה. מהו ענין המשל יראה לעברה. גם להבין ענין עו אפיך. אכן הנה מודעת כי בכלל האורות הנאצלים ונבראים מהקב"ה להנהגת העולמות הם אור החדש ואור הדין והתמזגם יחד כידוע מהכנויים שנקראו מתכמי אמת. חסד שבגבורה. גבורה שבחסד. כי אלו לא היה מאיר ניצוצי אור חסד בגבורה היה מדת הדין מתוח ביותר. כן אלו היה החסד לבדו מאיר היו החסדים מתפשטים והולכים לבלי תכלית גם לעוברי רצונו. וזהו ענין שיתוף מדת הדין למדת הרחמים בעת בריאת עולם. וכן בכל רגע כי הקב"ה מחדש בכל רגע מעשי בראשית. וכמו שאומרים בתפילת יוצר ובטובו הגדול מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. והנה אחז"ל (בראשית רבה פ"ג ג) שהצדיקים מהפכים מדת הדין למדת רחמים והרשעים מהפכים מדת רחמים למדת הדין הנה מדת הדין הנעשה ע"י התהפכות ממדת הרחמים קשה מאד. כי ניצוצי אור החדש גם כן נתהפכו למח"ד ויש לפי זה להפלא מאד על קיום העולם שכבר היה לו להתחור לתוהו ובוהו כדור המבול אלא שהצדיקים שבכל דור מבטלים רוע הגזירה. וז"ש דהע"ה מי יודע עו אפיך שהוא מדה"ד הקשה הנעשה מהתהפכות מדת הדין ע"י הרשעים. אלא „וכיראתך עברתך" שהעברה נמשלה ליראה. וידוע שהיראה מסורה ביד האדם וכמ"ש (נדה ט"ז ב) שהקב"ה גזור על האדם בעת היצירה חכם סכל. עני עשיר גבור חלש ואלו צדיק ורשע לא קאמר לפי שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג ב). וכן העברה מסורה בידי הצדיקים אשר בידם להשיב חימה. ומצינו שאמר לו הקב"ה למשה הניחה לי ואכלה אותם (שמות לב י) שאלמלי מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כאדם המתחנן מחבירו להניחו לעשות רצונו. הרי מבורר נגלה מעט מהרבה הפסד הדור במות הצדיק. המזין ומפרנס ומטריפם לחם חקם בגשמיות. המלמד ומדריך ומגדלם על ברכי תורה ויראת ה'. העוֹם ומשגבם בעת צרה ומצוקה. באופן כי אין ערוך אל גודל האבירה והפסד:

(זו) לדעתי ענין בכי ומספד. כי הבכי הוא מה שהאדם בוכה על שברו. ואסון אשר קרהו. והמספד הונח על אשר יצטער האדם על שבר אהבו. וז"ש בחרבן בהמ"ק (ישעי כ"ב י"ב) ויקרא ה' ביום ההוא לבכי ולמספד. לפי שאחז"ל במס' ברכות (ג א) שהבת קול מנהמת כיונה ואמרי' מה לו לאב שהגלה בניו. ואוי להם לבנים שגלו משלחן אביהם. הרי הקב"ה כביכול מצטער בהעדר בניו אהוביו משלחנו. ומצטער גם בצערן של ישראל הנודדים מים עד ים חסירי כל טוב וע"כ קרא לבכי על צער השכי' ולמספד על ישראל עמו וכן בסילוקן של צדיקים. הבכי הוא על הפסד הדור שאבדו כלי סמכתם. והמספד על הצדיק עצמו שאבד מרגינתא דלית בה טימא. והוא עולם הזה היקר לו מכל יקר. ויפה לו שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל

הבן זה כי הענין עמוק. וע"כ אמרו משמיא משקל לא שקלי. שאין מלאכי השרת יכולים לשקול שאינם יודעים אלו היה נשאר העושר ביר רחב"ד למי היה נותן. ואולי יקפחו בזה מי שאינו ראוי להקפת. אבל הקב"ה לקח מרחב"ד כדי למלאות רצון יראיו. ואותן אשר היו ראויים להנות. לא קיפח חלקם. כי כל היצור מנו לא נכחד:

(יד) הנה נתבאר כי העולם ניוון בזכות הצדיק. מלבד כי הוא כמשרת אל כלל ישראל ללמדם תורה ולהורות להם חוקי ה'. וכל זה חנם וכמ"ש מה אני בחנם אף אתם חנם. ומסגולת נפלאותיו הוא אשר גם בהיותו סגור בחדרי חדרים. אורו שואף זורח על כלל ישראל מסוף עולם עד סופו. ומצינו בחוני המעגל כאשר הקיץ משנתו נפל נהורא בי מדרשא (תענית כ"ג א). אם כי לא הכירוהו. וכן העיד הכתוב שע"י שמואל הנביא נפתחו צינורי הנבוא'. כי טרם נולד כתיב (שמואל-א ג א) אין חזון נפרץ. ואחרי נתגדל היה בישראל אגודות נביאים מתנבאים:

(טו) החכם מכל אדם שלמה המלך ע"ה שיבח אשת חיל. ואמר (משלי לא י) אשת חיל מי ימצא וגו' בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר וגו' דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה. היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה. וממה שדה ותקחהו מפרי כפיה נטעה כרם. לפי שעניני הפרנסה שבני אדם מתפרנסים מהם ומביאים טרף לביתם נחלק לשלשה סוגים כוללים. הסוג הראשון מלאכה ויגיעת כפים. והוא המשובח ומהולל בפי חז"ל באמרם (ברכות ח א) גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים. ויש בסוג זה מינים ממינים שונים אבל כולם נכללים בשם מלאכה. הסוג השני מסחר וקנין הכולל כל עניני המסחר שבעולם. והסוג השלי' מי שיש לו שדות וכרמים אשר פרים יתנו בעתם האיש הזה מאוסר כי איננו מוכרח ליגיעה ולא להביא ממרחק לחמו באניות סוחר. אבל שוקט על שמריו וחי מפרי כרמו והנה רחוק המציאות שיהיה איש אחד עוסק בשלשה סוגי פרנסה יחד. שיהיה בעל מלאכה וסוחר ובעל שדות וכרמים. לזה אמר שהע"ה אשת חיל מי ימצא ותתן חפץ מפנינים מכרה. כי היא עוסקת בשלשה סוגי פרנסה יחד דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה שהיא סוג המלאכה. היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה. הוא סוג המסחר. וממה שדה ותקחהו מפרי כפיה נטעה כרם. והוא סוג השלישי המאוסר מכולם. וע"כ בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר. הנמשל מובן כי יש להם לכנסת ישראל לבטוח באיש החיל אשר ה' אתו ישל ידו לא יחסרו כל טוב. בהיותו עוסק בשלשה חלקי פרנסה הכלל. הראשון הוא מה שמלמד ומדריכם בדרך ישרה. נרשם בחיקו כאשר ישא האומן את היונק. שאין לשער גודל העבודה ויגיעת כפיו. היני הוא שמפרנס ומשפיע להם כל טוב עוה"ז בזכותו. מלבישם שני עם עדנים ע"י מעשים טובים שמסגל בכל יום והיא כאנית סוחר המביא ממרחק לחמם. השלישי הוא הסגולה הנפלאה. הנאצל מהדור עליהם גם בהיותו סגור בחדרים. אורו הגדול פולח ובוקע מאיר עיני ישראל בחכמה תבונה ודעת חדרים ימלאו. כפרי הכרם הצומח וגדל מאליה. וע"כ שלל לא יחסר:

ילמדו בק"ו שאין עליו תשובה ממש רבינו ע"ה עצמו. שהרבה זכיות לאין תכלית. והקב"ה העיד עליו בכל ביתו נאמן הוא. והרבה להתפלל חקט"ו תפלות זכות וברורות וכל זה לא הועילה לו לבטל גז"ד שיש עמו שבועה. ואחרי כי מדה טובה מרובה ממדת פורעניות. עאכ"כ שלא יועילו עונות ופשעים גם אם כחול ירבו לבטל ברית ראשונים. אכן יפקוד ה' בשבט פשעם ובנגעים עונם וחסדו לא יסיר מאתם נצח. הנה בואת ידעו אבות העולם כי הקשר לא ינתק לעולם. הרי כי מצוה זו מבלתי אפשריות למרע"ה לקיים רק טרם עברו הירדן דו"ק:

(א) ובזה נתפייס רצון צדיק. וכתורה עשה כידוע מ"ש הח"צ ז"ל בתשובותיו. על מי שהיה חבוש בבית האסורים. ורשות ניתן לו לצאת שש שעות בשנה מבית כלאו. לעשות חמץ לבבו. והגיע עליו מועד קדוש לבנה. ונסתפק אם בחור יבחר לצאת עתה לקיים מצות קדוש לבנה. או ימתין עד ליל פסח לקיים מצות הרבה אכילת פסח מצה מרור ד' כוסות וספור יצ"מ. והשיב הח"צ ז"ל שאין דוחק מצות קלה כמות שהיא הבאה ראשונה מפני קיום מצות הרבה הבאות לאחר זמן. וע"כ מרע"ה בהגיע לידו מצוה ראשונה שלא יתכן קיומה לאח"ו שש ושמת. לא הביט עוד על מצות הרבה התלויות בארץ כי מיהר דרכו לקיים מצוה ראשונה בשמחת לב ונפש טהורה:

(ב) אבל עוד רב טוב צפון לו ע"י מצוה ראשונה זו. שעל ידה לא הפסיד מאומה גם ממצות התלויות בארץ. ונחשב לו כאלו קיימם בפועל בכל פרטיהם ודקדוקי. אחרי אשר במצות ה' ושליחותו הלך. ועיניו הוראות כי כאשר ישלח איש את רעהו בשליחות. הלא עליו לשלם לו מלבד שכר טרחו. גם שכר בסילה שהיה מבטל את מסחרו בכל ימי עסקו בשליחותו כן חשב הקב"ה למשה כאלו קיים בפועל כל המצות התלויות בארץ. וזה נלענ"ד מ"ש בש"ס (סוטה יג ב) דמשה רבינו ע"ה לא מת. והיינו שלא הפסיד במיתתו כיתר הצדיקים שמפסידים שכר המצות משא"כ מרע"ה שבשליחות השי"ת הלך לא הפסיד מאומה. וע"כ לא נזכר על מרע"ה שום ענין הספד. כי ההספד הוא על הפסד הצדיק משא"כ מרע"ה וכנ"ל. אבל געו בבכי על הפסידים הנורא. כי הכתוב מעיד ולא קם עוד בישראל גביא כמשה כ"ו (דברים לד י):

(ג) ובבאורי תנ"כ אמרנו בפירוש הפסוק (בתהלים ח ד) כי אראה שמך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים. מה אנוש כ"ו ותחסרהו מעט מאלקים כ"ו שפיר חז"ל (ראש השנה כא ב) סיפא דקרא על מרע"ה שאמר ג' שערי בינה נבראו בעולם מ"ס ניתנו למשה שנאמר ותחסרהו מעט כ"ו. שאין לפי"ו המשך במקרא זה ולענ"ד היה קשה לחז"ל פשוטו של מקרא זה. שהמובן הפשוט ממנו שהעריך דהע"ה את האנשים ההולכים על פני הארץ מול גלגלי השמש וירח וכוכבים שהם כאין נגדם ועל כן אמר מה אנוש כ"ו וזה תמיה. כי גם בבני אדם גם ביתר הברואים נראה גפלאות ה' ואולי יותר מגלגל הירח גם בהנמלה עם קטנותה יש בה רוח חיים ואברים מאברים שונים. ובה תוש הראות והשמע וכח הון הדוחה והמעכל.

חיי עוה"ב. ומן הדין היה להקדים המספד הנעשה להפלטת צערו של צדיק על הבכי אבל לא נתנה תורה למלאכי השרת. וירדו חז"ל לסוף דעת הבריות אשר לפי טבעם מרגישים צערם יותר מצער וולחם. וע"כ הקדימו ימי הבכי לימי המספד:

(ח) אחד^ה היה אברהם ע"ה אשר עליו נאמר (בראשית כג ב) ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה. שהי' גופו הטהור וך ונקי כאחד מצבא מרום במרום. הוא הרגיש בצער הצדקת יותר מצער. הוא התבונן מה אבדה הצדקת. כי כמה נפשות הכניסה תחת כנפי השכינה. וכמה צדקות ומע"ס יצאה מתחת ידה. מה שאי אפשר לה לעשות כן בגן עדן כ"א לבא על שכרה. וכמ"ש היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. והוסיפה תוה"ק להעיד באות כ' ועירא דולבכותה שהיה ענין הבכי לגמרי לגבי המספד. וזה לפי גדולת צדקתו וחסידיה של אברהם אבינו ע"ה:

(ט) ובזה גבא לבאור הענינים. ונשים לב למה שלא מצינו על מרע"ה מספד כלל. לפי שמצינו שמשה רבינו ע"ה נתחנן מאוד להכנס לארץ^ה ונאמר (דברים רבה ט"א ט') חקט"ו תפלות התפלל כמגין ואתחנן עד שנצטוה מפי הקב"ה שלא להוסיף עוד באמרו רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה. ואחז"ל במס' סוטה יד ע"א וכי לאכול מפריה היה צריך אלא שנתאוה למצות התלויות בארץ. ומי כמוהו יודע ערך המצות ושרשם למעלה. ועל כן נכספה גם כלתה נפשו הסהורה לקיימם בפועל. אבל הקב"ה קורא הדורות מראש ידע כי לא יתכן ביאת מרע"ה לארץ. אם מפני דור המדבר אשר עליהם נאמר (תהלים נ ה) אספו לי חסדי כורתי בריתי עלי זבח. להביאם אתו עמו לקץ הימין. ואם מפני שצפה הקב"ה וראה כשלון עמו באחרית הימים. ונחן מקום כפרם בחרבן בהמ"ק מה שלא היה כן אלו נבנה ע"י מרע"ה שלא שלט כליון במעשה ידיו. ואם מפני טעמים נסתרים כמוסים באוצר המלך אשר לא נדעם. ועל כן נגמר דינו בגז"ד שיש עמו שבועה. ונאסר עליו גם רבות עתירה. ישתבח שם יוצר עולם המנהיג עולמו כרצונו. תמים פעלו וכל דרכיו משפט:

(כ) אכן להפייס רצון צדיק. ולהשקיע המית לבבו הטהור הבורע ברשפי שלהבת אש התשוקה לטעום טעם מצות התלויות בארץ. ומים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. ונהרות לא ישטפוה נצטוה מרע"ה במצות עשה. לבשר לאבות העולם כי קיים הקב"ה שבועתו לבני בניהם. וכמ"ש רש"י בפרשת וזאת הברכה (דברים לד ד) עיי"ש. ולכאורה יש לתמוה כי המצוה הזאת ה' באפשריות למרע"ה לקיים גם אחרי יעבור את הירדן. וביתר שאת ויתר עו. כי יבשר גם מכבוש הארץ וחלוקתה והקמת בית הבחירה ומנוי מלך. ונראה. דבודאי לא נסתפקו אבות העולם פן לא יקיים הבטחתו ושבועתו יתברך. אבל חששו פן יגרסו החטא עד יבא הקב"ה לכלל היתר נדרים ושבועות. וכאשר מצינו ענין ספק זה בש"ס ב"ב בעובדא דרבה בר בר חנה. ובזה שנהגו לאמרו לפני אמירת כל נדרי. ולזה נצטוה מרע"ה להודיעם שלעולם לא יבא השבועה לכלל הפרה ח"ו. וזה

מה רבו נפלאות ה' ע"כ פירשו כונת דהע"ה על דרך מאמר חז"ל (שבת קיב ב) אם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם. ואם הראשונים כבני אדם אנו כחמרים ולא כחמורו של ר' פנחס בן יאיר. שהדורות מתמוטטים. הלבבות מתמעטים והולכים. וזה בחן דהע"ה בשני דורות הראשונים לקבלת תורה"ק והם מרע"ה ויהושע בן נון. שאמרו (בבא בתרא ע"ה ע"א) פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה. וז"ש כי אראה שמך מעשה אצבעותיך הוא מרע"ה שראה אותו בשמים ממעל מקבל הלוחות הכתובות באצבע אלקים. ירח וכוכבים אשר כוננת הוא יהושע ב"נ דדורו הגמשלים לירח וכוכבים. ואם כ"כ שלט השינוי וגרעון מדור ראשון לשני במה נחשבו דורותינו נגדם וז"ש מה אנוש כר' בן אדם כר'. וחזר לבאר מעלת מרע"ה באמרו ותחסרהו מעט מאלקים שנתגלו לו מ"ט שערי בינה מחמשים שנבראו בעולם. ועיין. הרי ראו בני שבאותו דור ירידתה במיתת מרע"ה וגעו בבכייה אבל לא הוכירו ענין הספד כי הוא לא מת וגרו לא כבה ולא יכבה לעולמים:

(כד) ובזה מבוארים מקראי קודש בסר"פ ויחי (בראשית נ י) ויבאו עד גורן האסר אשר בעבר הירדן ויספרו שם מספד גדול וכבד מאוד. ויעש לאביו אבל שבעת ימים. וירא יושב הארץ הכנעני את האבל בגורן האסר ויאמרו אבל כבד זה למצרים. דיש להבין במ"ש ויספרו לשון רבים וסיים ויעש לאביו אבל לשון יחיד. גם מה צורך להודיענו מאמר יושב הארץ הכנעני כי אבל גדול הוא למצרים. אבל יובן עם מ"ש חז"ל במס' (תענית ה א) יעקב אבינו לא מת. ומקשינו וכי בכדי חנטו חנטיא וספדו ספדיא. א"ל מקרא אני דורש ואתה אל תירא עבדי יעקב כי הנני משיעך מרחוק ושבתי זרעך לגבולם מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. ופירש"י וכ"ת בכדי חנטו חנטיא כר' כסבורים היו שמת ובאמת לא מת. ויש לתמוה אמאי לא מקשי ש"ס מפסוקים הקודמים דכתיב ויבכו אותו מצרים שבעים יום. ויעברו ימי בכתו וגר'. ועוד דממה ספדו ספדיא אין קושיא לכאורה. דגהי שיעקב אבינו לא מת הרי ידעו שהוא נגנז במערת המכפלה אשר בקרית ארבע היא חברון. ולא יראהו עוד. ולא בכדי ספדו ספדיא על האור הטוב הנגנז מאתם. אבל עם מש"ל הגה אמת נכון הדבר אחרי שעיקר ההספד ותכליתו הוא רק על מה שהפסיד הצדיק את עולם המעשה ונעשה חפשי מתורה ומצות לא יתכן להזכיר שום הספד על יעקב אבינו בחיר שבאבות אחרי שהוא לא מת. ומשי"ה לא הקשו בש"ס מימי הבכי שבכו עליו שבעים יום. דשפיר היה להם לבכות חכרורים על הלקח מחמד עינם אשר בזכותו חזר ולרגלו פסק הרעב ונתברך היאור. וז"ש הכתוב ויספרו שם כר' כי הם סבורים היו שמת. אבל ליוסף הצדיק נגלה סוד ה' כי אביו לא מת. וע"כ לא לקח חלק במספד. כ"א עשה לאביו אבל שבעת ימים. להתאבל על אביו ורבו כי עוד מעט ולא יראהו עד עת התחיה. והוסיף הכתוב לבאר מאין בא ידיעה זו ליוסף כי אם אמנם היה איש אשר רוח אלקים בו הלא אין השכינה שורה בימי האבל וכמ"ש חז"ל (רש"י ות"א ותי"ו בפסוק להלן) על יעקב אבינו ע"ה אשר כל השנים

שהתאבל על יוסף לא שרתה עליו שכינה עד שנחבשר כי יוסף חי נאמר (בראשית מז כז) ותחי רוח יעקב. לזה ביאר כי נגלה לו ממאמר יושב הארץ אשר כולם פה אחד כקטן כגדול אמרו אבל זה "למצרים" ונצנצה בם רוח"ק לרמוז כי הדור אבדו הצדיק לא אבד כי עודנו חי וקים. יעקב אבינו ע"ה לא מת:

(כה) עתה נבא לביאור עובדא דרבה בב"ח. (ב"מ פו א) בעת נפל (בנהרדעא) [בפומבדיחא] פתקא מרקייע כי (רבי"ח) [רבה בר נחמני] נחבקש בשיבה של מעלה. והשיגו סוד ה' ליראיו. כי נקרא אל על להכריע ספיקא דדינא. נסתפקו אביו ורבה וכלהו רבנן במעלתו של הצדיק הזה. כי הוא כבחנית מרע"ה ויעקב אבינו שלא מתו כלומר שלא הפסידו שכר המצות מעשיות. כי ידוע היתר גם חיוב שכר בטלה דמוכת. ואלו נקרא דיין בעוה"ז ממקום למקום להכריע ספיקא דדינא. הלא על בעלי הדין לשלם לו במיטב בטילה דמוכת. והכל ידעו מה פעל ועשה (רבי"ח) [רבה בר נחמני] בעוה"ז. כי עם גודל עניו כאשר ספרו חז"ל שבקשו בביתו פת סובין לעולליו ולא מצאו. ויסורי גדול בנים אשר סבל. עכ"ו הפליג בשקידה ועיון תורה"ק עד שעלה על כל בני דורו. והעיד על עצמו כי הוא יחיד בנגעים ואהלות. אין ספק אשר הקב"ה הטוב ומטיב שלם ישלם לו שכר כל המצות שהיה מקיים אם היה נשאר בחיים אחרי שנקרא ממנו יתברך לדון ולהורות בשיבה של מעלה. וזה מ"ש בש"ס לא הוי ידעי דוכתיה היינו מדרגתו. ונסתפקו לדינא בזה כי אם כאשר יחשבו כן הוא אין עליהם להספידו כלל. רק לבכות על הדור שאבד מנהיגו וסגי בשלשה ימים כשיעור ימי הבכי הקצוב מחז"ל. — נפקו לאגמי חזו הגי צפרי דמטללי והם הבינו כי אין גוף נקי וטהור (כרבי"ח) [כרבה בר נחמני] צריך לשמירה מחום השמש. וכאשר ספרו בש"ס (שם פג ב) על רבי אליעזר ברבי שמעון שהוציא ממנו חרבא בחייו והניח בשמש בתקופת תמחו. ולא שלט בהם השמש. וכבר אחז"ל (חולין ז ב) גדולים צדיקים במיתתם כו'. ע"כ שפטו כי אות שולח להם מן השמים להודיעם כי (רבי"ח) [רבה בר נחמני] לא מת. וזה ע"י הצל שהוא סימן החיים. כמ"ש בש"ס (הוריות יב א) ובזהר בכ"מ שיוכל כל אדם להכיר אם נגזר עליו חיים ע"י הצל בעתים ידועים כדכתיב עד שיפוח היום ונסו הצללים כו'. ע"כ החליטו לדינא כי (רבי"ח) [רבה בר נחמני] לא מת. וכתורה עשו והספידוהו רק שלשה ימים כשיעור ימי הבכי לבד להורות בזה לרבים שהצדיק עודנו חי וקים. אכן בשיבה של מעלה חששו לכבוד הרב. כי אם אמנם כיונו חכמי הדור אל האמת. אך לא רבים המה הבאים בסוד ה' להבין מעלת (רבי"ח) [רבה בר נחמני] ויחשב מעוט ימי המספד כולוול בכבודו. ע"כ נפל פתקא מרקייעא כל הפורש יהא בנדוי כדון המבואר מגדן על כבוד הרב. וחזרו להספידו שנית עד שהודיעו להם מן השמים וניתן להם רשות לשוב בשלום:

(כו) כדברים אלה וחזיון הזה כן קרה עם רבינו הקדוש נשיא ישראל. אמרו עליו (כתובות קג א) על רבינו הקדוש שגם לאחר פטירתו בא לביתו בכל ליל

שבת לקדש על היין. וכנראה הוציא את אשתו וב"ב י"ח קדוש. הגם שהנשים מחויבות בקדוש היום מדאורייתא. דכתיב זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה. הרי שלא נפטר רבינו הקדוש מחיוב המצות המעשיות. והגיע למעלה נפלאה זאת כי הוא חי וקיים ומענותותו הנפלאה העלים והסתיר הענין הזה גם לאחר פטירתו. כאשר אחו"ל שאחרי נתגלה הענין הזה ע"י אמתא דבי רבי שוב לא אתי כדי שלא להוציא לעז על צדיקים ראשונים שלא הגיעו למעלתו. על אחת כמה וכמה בחיים חיותו שחפץ להסתיר ולהעלים מעלתו זאת מאת חכמי ישראל. אך רמו רמו להם שלא ישאו עליו נהי יותר משלשים. וציוה להם שייעינו בענין מרע"ה דכתיב ויבכו בני"י את משה בערבות מואב שלשים יום. ולא נזכר עליו הספד לפי שלא הפסיד מאומה. וחשב כי יבינו כמחוי במחוג. אבל הם לא ידעו כל עת שלא נתגלו הדברים ע"י ההיא אמתא. וחשבו שמפני ענותותו הגדולה מחל על כבודו. ולשיטתו אויל דמחילה חל על דבר שלא בא לעולם. מה שאין כן הלכה ע"כ נתעסקו בהספידו כל י"ב חדש:

(כו) הנה נתבאר ענין בכי ומספד. אבל ישנו עוד ענין אחד המוזכר בזכריה הנביא (י"ב ט' י') והיה ביום ההוא אבקש להשמיד את כל הגוים הבאים על ירושלים. ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלים רוח חן ותחנונים. והביטו אלי אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד והמר עליו כהמר על הבכור. סוד הכתובים האלה וביאורם יתבארו אי"ה בהמשך דברינו הלאה. עתה נבאר רק סוף המקרא הנאמר על משיח בן יוסף שיגיע בעון הדור כאשר הביאו רש"י ורד"ק ז"ל. דלכאורה מספד היחיד גדול מאוד מאין דוגמתו כי לא נשאר במה להנחם. לא כן במות הבכור ויש שני לו. וא"כ מה הוסיף הנביא באמרו והמר עליו כהמר על הבכור. אכן ענין מספד על היחיד הוא על העבר. משני הבחינות שאמרנו. היינו מהפסד היחיד שהי' מעותד לקום תחת אביו לנחלה ולאחזקה. והפסד האב שאין ממלא מקומו. וחס כחו לריק. אבל המרירות על הבכור עקרו על העתיד זכמ"ש בהעדר גדול האחים ידאגו כולם. מרירות זה מסור ללב המתמרמר מאליו מדאגת העתידות. וז"ש כי על משיח בן יוסף יגדל המספד על העבר. ויתמרמרו מאד על העתיד לבא. יתן ה' ויתגלה משיח צדקנו בבי"א.

(כח) מורי ורבותי הן גם בשנה שעברה נאספנו יחד לישא קנים הגה והי על הלכה אלוף ראשינו גאון ישראל וקדושו אדמו"ר רכב ישראל ופרשיו מו"ה משה יהושע ליב וצללה"ה פה במקום קדוש הזה. מקום בית אולפנא רבתי אשר יסד בשלש שנים האחרונים לימי חייו היא הישיבה הקדושה המתנוססת ברוב פאר זהר בתוככי ירושלים ע"ק ת"ו ועל שמו הטהור נקראת ישיבת אהל משה. אכן משונה ביאה זו שבאנו גם עתה להתאונן על שברינו הנורא ביום האחרון לשנים עשר חודש מעת הוסר הנור והורס העטרה. ואראלים גברו ונצחו את ארון הקודש. יען כי בשנה שעברה הרגשנו רק את העבר. מה אבד הצדיק הזה. אשר עין בעין ראינו כולנו כי שם ה' זקרא עליו. מנעוריו עד זקנה ושיבה יגע ועמל בעמלה

של תוה"ק. לא מצאו אדם מימיו אלא יושב ושונה. וענין קיומו מצוה ממצות ה' היה ברשפי שלהבת אש אלקים אשר בערה בקרב לבבו הטהורה. שכלו הקדוש בשמים ממעל גם עיניו כיונים על אופן עשיית המצוה בתכלית ההדר. כמ"ש באהרן הכהן שנשתבח במעשה המנורה (במדבר ח ג) שלא שינה מכפי הצווי כפירש"י בפרשת בהעלותך ואמרנו שזה שבח גדול לפי גדול קדושת אהרן הכהן ונביא. אשר בהעלותו את הנרות היו עיניו ולבו נשואות בשמים. להבין ולהשכיל באורות העליונים וסודות המנורה הטהורה. עם כל זה הבין גם כן בעריכת הפתילות והדלקת הנרות שיהיו נעשים מעשה אומן נפלא חושב מחשבות מאין כמוהו. כאשר שמענו כן ראינו באיש אלקים קדוש אדמו"ר וצללה"ה איך היה עושה באגודת הלולב ומיניו. איך ברגע ידע מספר עלי הדס ועלי ערבה כולם. ונצטויתי כמה פעמים מפיו הקדוש להגביה האגוד להיותה מכיון באמצע העלים לרוב פאר. מאין ערוך למחירות שכלו הטהור. — כולנו ראינו קבלת היסורים באהבה וחבה בשבח הוהיה. עינינו ראו השתתפותו בצער כאו"א מישראל וקיום מ"ע ואהבת לרעך כמוך. והדור פני זקנים באופן נפלא בפנים מאיר ומסביר. הלחמו מלחמות ה' בגבורה נפלאה לא נשא פני איש. לא היה לפניו משה פנים. להגיד לאדם ישרו. אם באנו לכתוב אין אנו מספיקין. הרגש הרגשנו אמנם אבידתו ואבידתינו. אולם בגדר העתידות. לקחנו נוחם לנפשינו כי בקרבן עולה כליל לה' נתכפר. אבל עתה באשר נביט לאחור נראה כי מפני הרעה נאסף הצדיק שלא יראה ח"ו כר' שאלו נא פני זקני ירושלים אם ראו או שמעו מאבותיהם ואבות אבותיהם שנה כזאת אשר עברה עלינו בתוככי ירושלים ע"ק. הנשכע מעולם שלטון מחלת מצרים בעוללים ויונקי שדים. כמה מאות ילדים אבדו מאור עיניהם. עד אשר כמעט אין בית כר. מלבד מכת הארבה אשר סבבה רעב נורא בכל הגבול. מחלת הדעפסעריט אשר הפילה חללים ה' ירחמנו. הנה עתה לן יאות למספד כמספד על היחיד ולהתמרמר כהמר על הבכור. אולי ישקף ה' וירא בענינו ויב ורפא לגי: (כט) אמנם מאמר הנביא זכריה ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלים רוח חן ותחנונים והביטו אלי אשר דקרו. הוא כי יעזרו מאתו יתברך לשום לב להתבונן כי בעונותם גלכד הצדיק וידמה להם כאלו הם דקרוהו בחרבותם. וזה סייעתא דשמיא שלא להיות בבחינת קשה עורף להסיח דעת מהעדר הצדיק. או לתלות הענין במקרה הסבב לאמר מי גבר ימלט נפשו מיד שאל. יחיה ולא יראה מות. והנה עינינו ראו ברבינו הגאון החסיד ז"ל כי עם היותו בן שמונים לא כהתה ע"ז ולא נס לחה. כל חושי היותו עד אשר גם כחות הטבעיות הסכימו כי חיה יחיה עוד. אך פתאום בא השוד והשבר. אין זה כי אם בעונותינו גלכד. אנחנו דקרנוהו בשחיתותינו. ואלו זכינו. ואלו זכינו לרוח חן ותחנונים להביט אליו יתברך ולהתבונן בהטבת המעשים. כי אז אולי זכינו לעת שלום ומרפא. ועתה הנה בעתה:

(ל) הנביא ישע"ה א' ז' התאונן על חורבן בית אלקינו ואמר ונותרה בת ציון כסוכה בכרם כמלוגה

לבני" (ירמ' ב' ו') לשוא הכיתי את בניכם מוסר לא לקחו. היות נודע לכל ההבדל בין ישראל לאח"ע בפרט זה, כי כאשר הביא הקב"ה מכות ופצעים על פורעה ומצרים היר על דרך הנקמה, כדמיון הפוגע באויבו ומכהו הכה ופצוע לנקום נקם. לא כן היסורים הבאים מאתו יתברך על עמו ישראל הן הם מגדל האהבה ורחמנות, כאב המכה את בנו להדריכו בדרך ישרה ומקרא מפורש הוא (דברים ח' ה') וידעת כי כאשר ייסר איש את בנו כן ה' אליך מייסרך. ואמר ה' אליך כי מדת הדין שרשו מרחמים פשוטים אכן אם ח"ו היסורים לא הועילו, והם בגדר שוא ח"ו הרי הקב"ה כביכול מצטער על הבאת היסורים עצמם. ואומר הנה לשוא הכיתי את בניכם אחרי אשר מוסר לא לקחו. א"כ למה זה צערתי אתכם בכדי והוסיף עוד לאמר על מה חוכו עוד תוסיפו סרה. כי הענין הנה עצמו לעון יחשב, ונוסף גם עון זה, על עונות הראשונים כי מדוע לא תשימו לב אל היסורים. אם מפני התגברות התאוה המגונה כאשר יקשיח בן אויל את לבו ויקשה עורף מול אביו עד אשר גם שבט מוסר לא יועילהו, ותחת אשר תחת גערה במבין לא יועיל הכות כסיל מאה, אם מפני רפיון האמונה ופריקת עול השגחה ח"ו וזו קשה מהראשונה לתלות גם השינויים המשונים במקרה הטבע, וזה אמרו כל ראש לחלי וכל לב דוי כי מקרה אחד לכלל הישוב מפני מוג האויר, או השתנות העתים מקור לחום, וכיוצא בדברים כאלה הנוטים לכפירה. ה' ישמרנו:

(ג) נבאה חשבון מה עשינו בעי"ק במשך ימי המכות אשר הוכינו בעורו ושגעון ותמהון לב. עם השחפת והקדחת, דלקת הריאה והגרונ, אשר ראיתם חכופים זה לזה באין מרגוע הקב"ה ירחם עלינו, הנה ראינו אגודות אגודות כתות כתות אנשים מתיעצים יחד, לגרות ריב עם הדאקטורים. אני שמעתי מלהקת אספסוף אשר אמרו נלכה בא ונסירה את הדלתות מחצר הדאקטאר, למען פרוות ישב לא יוכל הסגר, גם בלילה לא ינוח ולא ישקוט. כאלו החיים והמות ביד הדאקטאר מסור, וזה רוע הדעת באמת, כי אם אחז"ל (ברכות ס' א') ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות, אין הרשות הזה נתון לרופא שיהיה חפשי לרפא כל חולה שירצה בכל מיני סמים שיבחר, ובעת שיחפץ כי כל חולה הוא הוא הדרוש להשיג לו רשיון מיוחד שיוכל להתרפא ע"י פעולות אנושיות: הרשיון הזה ישיג ע"י פרקליטים גדולים וכאמרם עלה לכטה הרי הוא כעלה לגדרום לידון, ואמנם גם אם ישיג לו הרשיון הלא יהיה כתוב בו ע"י איש פלוני לא מאיוה רופא שיבחר, וע"י סם פלוני, וא"כ ההתערבות על הרופאים אינו אלא מהעדר השכל, אמנם גם מאצילי העדה ונכבדיה אשר נאספו לטכס עצה לקדם פני הרעה, גם הם סקו פלילית יען השתמשו באמצעים טבעיים, שלחו אחרי רופאי צפת, הביאו גם רופאי יפו והמושבות, כאילו זאת ביקש ה' ע"י היסורים שיסר את עמו בני" בקודש להרבות ברופאים, וזאת תכלית המכה אשר הביא עלינו, מדוע לא שמו לב על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, מה חרי האף הגדול הזה, הנה גם הפלשחים (ראה שמואלי' ה' ר') בעת הוכו

במקשה כעיר נצורה, אשר לענ"ד התאוננות הנביא, על היסח הדעת מאבילות בת ציון, אם מפני אורך הגלות ודאגת הטרף המטריר הרעיון ומקשיח את הלב, או מפאת העונות שיטמטמו לב העדה, ואמר כי בכלל ימצאון שלשה מדרגות באבילי ציון וירושלם, המדרגה הראשונה כבתי סוכה בכרם, כי בהגיע עת הבציר, עת בשלו האשכולות ענבים או בונה לו בעל הכרם סוכה בכרמו עד כלותו בצירת הענבים סותר סוכתו וישוב לשבת בית, וידוע כי זמן בצירת הענבים הם שלשה שבועות ימים, כן עדת היראים מתחילים להתאבל על חורבן הקודש והמקדש משבעה עשר בתמוז עד אחר ט"ב שהם ג' שבועות, המדרגה השנייה כבחינת מלונה במקשה, שהמלונה איננה קבועה כסוכה, כי איננה עשויה אלא ללינת לילות אחדים יען לקיטת הקשואים אינה נמשכת כבצירת הכרם, והם רוב המון עם ה' המקיימים מ"ש חז"ל (תענית כט ב) משנכנס אב ממעטין בשמחת, אין אוכלין בשר ולא שותין יין מר"ח אב עד אחר ת"ב, המדרגה השלישית הם המשוקעים בהבלי עסקיה יותר מדי שאינם מתעוררים אלא בת"ב עצמי, בעת יאספו לבתי כנסיות ובתי מדרשות לשום אפר תחת פאר ולהתענות בחמשה עניים, ביום הזה גם לב אבן נמס והיה כמים, כל אחד מרגיש לפי ערכו מצירות היום המר הזה הנשאר לעולם, כי כן הטביע יצר בראשית חק בעולמו שיהיה הזמן מקבל רשם מכל מקרה אשר יקרה בו אם לטוב כר, ואחז"ל (שם) מאן דאית ליה דינא כר לשחמיט עד אדר, שהחדש הזה נשאר בו רשם אור מהנס הגדול שאירע בו וכן בת"ב גרשם ונצטייר מה מתוקף החרבן עד שכל אחד מישראל יטעום בו וירגיש טעם לענה, וזה כעיר נצורה, היינו יום אחד שבו נעובה העיר:

(לא) עינינו הרואות כי המדרגה הפחותה והקטנה שבקטנות הוא להתעורר עכ"פ ביום המר, אבל על הבוררים בעם אשר גם בח"ב לא יתפעלו ויעשו מעשיהם כמצות אנשים מלומדה לא דבר הנביא במתים ח"ו, הנה אם בעת"ר בכל השנה כ"א לדרכו פנה וע"כ קרנו כל אלה עכ"פ היום הזה אשר בו שקעה שמשנו בצהרים ואחז"ל (איכה רבה פ"א לו) קשה סילוקן של צדיקים יותר מחרבן בית אלקינו עלינו לשום לב נחפשה דרכינו ונחקורה בשל מי לנו הרעה הזאת וזה תכלית ענין ההספד שהפליגו חז"ל מאד בחיוב המספד על הצדיקים, ואמרו (שבת קה א) כל המתעצל בהספדו ראוי לקברו בחייו כר וכל המוריד דמעות הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנוז, בשגם שכבר לקינו בכפלים שנה זאת ביסורים שונים ומשונים, וביותר ממחלת דלקת העינים שע"י הפלאת המכה הזאת וגדלה, הראו לנו מן השמים, שלא יצאנו ידי חובת המספד על אדמו"ר הגאון החסיד ז"ל רבב ישראל ופרשיו, ואחרי אשר מורי ורבותי נתנו להדיוט כמני הרשות לדבר בענותותם אשען להאריך מעט בפרט זה אשר לדעתי הוא מקור כל הרעה הבאה עלינו:

(לב) מי לא ידע חיוב דהתבוננות בעונש ויסורים מצד הסברא כי לא עבד הקב"ה דינא בלא דינא (ברכות ה' ב'), ועל זה תמה (ישעי') [ירמיה] הנביא ואמר

ודומיהם ויש אשר אין הנשמה תלויה בדם. אבל הם מוכרחים מאוד לצורכי הגוף. כמו העינים לראות והאזנים לשמוע. ואמרו (נדרים כ"ד ב') עור חשוב כמת. חרשו נתן לו דמי כולו (ב"ק פ"ה ע"ב). שאין הגוף שוה מאומה בלתי חוש השמע. ויש אברים הפחותים מאלה אבל ע"פ הם עיקרי המשרתים כידיים לעבודה ורגלים להליכה. ויש עוד פחותים מאלה עד השערות אשר עם היותם צומחים מגוף האדם. אין בהם שום הרגש רוחני. אינם מרגישים בצער הגוף. ולא הגוף מרגיש בפרידתם. כן הדבר הזה בכלל האומה בהיותה יחד בציוור קומה שלימה בעלת אברים. המלך הוא הראש. שכן אמר שמואל הנביא לשאול המלך (שמואל-א' ט"ו ט"ו) הלא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה. סנהדרין ומורי הוראה שבישראל הם בבחינת העינים. שכן קוראין הכתוב עיני העדה. תשב"ר הם בבחינת הקול. הכולל דבור שהוא צורת האדם. והבדל מבעלי החיים. שהרי כל בעלי החיים הם בעלי אברים. וגם להם ראש ולב. עם חוש הראות והשמע. ובמה יבדל האדם מן הבהמה הלא באשר חגנו ה' בדבור פה וכמ"ס (בראשית ב' ז') ויפת באפיו נשמת חיים ותרגם אונקלוס לרוח ממללא. ובכלל האומה הן הם תשב"ר וכמ"ס במדרש איכה (פתיחתא ב') הקול קול יעקב והידים ידי עשו בזמן שתשב"ר מצפצפים בב"כ וב"מ אין הידים ידי עשו. לפי שתורתם הוא בהבל שאין בו חטא והם צורת הקומה ותוארה. וע"כ אמרו במדרש (איכה פ"א ל"ג) בגלות ישראל שגלו המלכים והנשיאים וסנהדרין ולא גלתה שכינה עמם עד שגלו תשב"ר וגלתה שכינה עמם. שנאמר (איכה א' ו') ויצא מבית ציון כל הדרה שהתשב"ר הם הצורה ההוד והדר. ועמם דבוק שכינת אל חי. ומעתה אין לתמוה אם תה"ק מכוונת כנגד מנין האברים והגידים וימות השנה. שתה"ק לכלל ישראל ניתנה מורשה כמ"ס (דברים ל"ג ד') תורה צוה לנו משה. מורשה לקהלת יעקב. יתן ה' ונאגד יחד לעבדו שכם אחד בבי"א:

לזו עיניכם הראות סיבת העונש. כי יען נוטל מקומתינו העינים אשר היו מאירים לנו דרכי ה' ותה"ק. אלו זכינו היינו מתכפרים בו כדון תה"ק (שמות כ"א כ"ו) שהעבד כנעני. אם כי הרשות נתונה לאדונו ליסרו בשבט מוסר. אכן בהכותו מכה בלתי סרה. והשחתה גמורה כהכאת שן ועין הרי הוא יוצא לחפשי חנם. גם אנחנו עם היותנו בבחינת עבדים למלכינו. אכן ע"י נטילת העין היינו שבים לבחינת בני חורין. עתה שלא זכינו. ילמנו עין תחת עין. פקחו עיניכם אחי מה עלתה לנו עם ילדינו הקטנים אשר אבדו מאור עיניהם. התבוננו ההיתה כזאת מימות קדם. כי תעבור רוח קדים חרישית להכות במחנה. בעורון. ובשעון ותמהון לבב. הנה נגדיכם מתגוללים אנשים צעירי ימים אשר טפלי. תליה בהו. מוכים בסגורים מבלי יוכלו גם לצאת בשוקים ורחובות לבקש פת לחם להחיות נפש עולליהם וטפם המבקשים לחם צר כהוגן:

לח כתרו לי זעיר אחי ורעי להבליג עלי יגון. אשר מלאו כסלי ולבבי. אגלה לפניכם דברים

בעפולים וטחורים התבוננו כי יד ה' מכה אותם לא יוכלו הרפא ע"י דאקטורים. ע"כ חלקו כבוד לארון ה' ובוה הסירו מהם העונש המתוח עליהם. עאכ"כ חייבים אנחנו עם קדוש בנים לה' אלקינו לפקוח עין מה חפץ ה' מאתנו: (לד) שמא תאמרו מי יוכל עלות השמימה ולרדת יגידה לנו ונדעה. או החקר אלקי מי ימצא לגלות לנו תעלומות משפטיו העמוקים מתהום רבה. דעו אז. כי קרוב אליכם הדבר מאד. כלל גדול אחז"ל (שבת ק"ה ב') כי הקב"ה דן את האדם בפרט וכן את הכלל כולו מדה כנגד מדה שנאמר כי בדבר אשר זדו עליהם. א"כ מהעונש הלא קל לשפוט על החטא. וזה אמרם אם אדם רואה שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש כו' ששניהם לד"א נתכונו להכיר תחילה החסרון ולהעריכה אח"כ אל העונש אם הוא מכוון כי אז בלתי ספק בתקון החסרון יסור מגו העונש. וכן מצינו ברב הונא שאחרי קיבל עליו ליתן שבישא לאריסא. הדר חלא זהו חמרא: (לה) והנה נודע הקושיא שהקשו על מנין המצות שאמרו (מכות כ"ג ב') שהם רמ"ח מצות עשה כנגד אבריו של אדם שכל אבר אומר עשה בי מצוה ושס"ה מצות ל"ת כנגד ימות החמה שכל יום ויום אומר לו אל תעשה בי עבירה. או כמספר הגידים שבאדם. ואם נחפש המצות אחת לאחת אינם על כל איש ואיש. כי יש מהם על הצבור בכלל כמו בנין ביהמ"ק והקמת מלך. ויש המיוחדות למלך ישראל לבדו כמו (דברים י"ז ט"ו) וכתב לו את משנה התורה. לא ירבה לו נשים. לא ירבה לו סוסים. וכסף וזהב לא ירבה. יש המיוחדות לכהן גדול לבדו. שהוא מצווה על הבתולה ומוזהר על האלמנה. את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יסרום. ויש מיוחדות לכהנים לבדם שמוזהרים על הטומאה ועל גרושה זונה וחללה. ויש המיוחדים לישראלים לבדם כמו מצות פדיון הבן ופטר חמור. וכמה מצות הם חובה אם יעשה פעולה פלונית או ימצאו דבר פלוני. ולפעמים איש אחד כל ימיו לא יעשה פעולה תהיא. או לא יבאוו הענין ההוא כמו עבד עברי ועבד כנעני. מצות יבום וחליצה עריפת עגלה כו' ודומיהם. וא"כ איך אמרו שהמצות הן כנגד אבריו של אדם שכל אבר ואבר אומר עשה בי מצוה. והאזהרות כנגד הגידים. וימות החמה. וכבר אמרו בזה שאפשר לכל אדם לקיים כל תרי"ג מצות ע"י הסיוע שיסיע את מי שבא לידו המצוה לעשותה ולכפות ולמנוע את רעהו מאזהרות שיקרהו או ע"י הקבלה לבד שמקבל עליו לעשות כל מה שנצטוו אם יקרהו והקבלה תחשב כמעשה וכמ"ס בישראל כשנצטוו מפי משה"ע"ה על הפסח כתיב ויעשו בני ישראל את הפסח בראשון ונראה שהשמיעה קורא הכתוב עשה וכ"א בספרי וזכרתם ועשייתם את כל מצות ה' ככאן שהזכירה כמעשה:

לזו אבל יש עוד דברים כנים ואמתים בגו. והוא כי כלל ישראל בהיותם בלב אחד ואגודה אחת הרי הם נחשבים כגוף אחד קומה שלימה מתרי"ג אברים ושס"ה גידים. וכמו שבגוף הפרטי אין כל האברים שוים זה לזה. כי יש אברים שהנשמה תלויה בהם כמו המוח והלב הריאה

אותן הנפשות. והגם בעה"י מתגדלים על התוה"ק ויראת ה' מעוזם :

(מא) אלה זכרה ואשפכה עלי נפשי מי יקום לנו עתה עם מרעים מי יתיצב לפנינו היום נגד פועלי און הנה גם בשנה ראשונה להעדר הצדיק ז"ל רבו ילדים העוזבים היות אבי ורבא. לדרוש אלקי אחרים מבתי תופת ר"ל. מי חולה על זאת. האם קראנו עצרה לאסוף אסיפה לטכס עצה במה לקדם פני הרעה הנשקפת על ירושלם, אמרו נא. למדו עליהם זכות. הן ראי' מכוח הארץ ותחלואיה. לשוא הכה ה' את בנינו מוסר לא לקחנו. צדיק וישר ה'. אל אמונה ואין עול. לחנם יקראו רופאי אליל לשוא יתיגעו כי תם לריק כח אנושי. גזירה היא מן השמים. שימו לב לשרש אחר הרעה. ושב ה' ונתן לכם רחמים. ורפא ירפא.

(מב) אנכי הקטן בחכמה. דל במעשים טובים. נסיתי לדבר את אחד מקרובי אשר נתן את בנו הקטן לבתי ספר השקאלעס. הלכתי אל ביתו אמרתי לו אחי הנה באחי אליך לקיים מצות הוכח תוכיח. ולא תשא עליו חטא. אמר נא לי אם תאבה לשמוע. הוא קבלני בסבר פנים יפות ויאמר אבסח כי תקיים בי הוכח לחכם ויאהבך. אז אמרתי לו את נאמן. הלא ידעת כי יש איסור קדמונים על השקאלעס ועוד נשמע באזנינו קול אדונינו הגאון ז"ל דופק בעורקי לבבינו ודברות קדשו חוצב להבות אש להזהיר אותנו על ככה. ומדוע בחרת ארחות עקלקלות לתת את בנך יחידי לטבת. לאבדהו משני עולמות יחד. ותהי חשובתו ראשונה אלי מה אעשה ואין טלטוני על בני. כי אוהיריהו ללכת אל בית רבו. הוא ברח יברח אל השקאלעס האם כלה גרש אגרשהו מביתי. הלא ידוע כי רשת המיססיאן פרושה לפנינו ע"כ אבחר רע במועט. אמרתי לו על טענה זאת כבר קדמנו ישעי הנביא (מ"ט י"ו) באמרו, מהרו בניך מהרסיד ומחריביך ממך יצאו. אשר לדעתי כה השיבו בית ישראל אל נביא ה' מה נעשה לבנינו אלה שאינם שומעים לקול הוריהם. והשיב להם הנביא לא כן תדברו בית ישראל. טענה זאת צודקת על בנים גדולים העומדים ברשות עצמם וניוונים משלהם. לא כן, מהרו בניך, מהרו ללכת בשרירות לבם עודם באביב נעוריהם. עוד לא ברכו עליהם אבותיהם ברכת ברוך שפטרני מענשו של זה. הנה מהרסיד ומחריביך ממך יצאו. מידי אביהם ואמם זאת להם. כי על האב והאם להמשיך לב ילדיהם פעם באמרי נועם. פעם בשבט מוסר ואיד לא תבוש ולא תכלם אחי בבואך בכל יום שני וחמישי לבית הכנסת ומפיד תאמר לפני אבינו שבשמים. רבש"ע כרחם אב על בנים כן תרחם עלינו. אם ישיב לך השי"ת הנך גם אתה אב לבניך איה הרחמים ואפוא החנינה אם לא תחוש לחיי בנך הנצחיים. ולמה זה תבקש ממני חסד ורחמים. מה תענה ליום הדין ומה תשיב לעת פקודה מי יתן ואדע:

(יג) הטענה השניה אמנם היה קרובה לטענת שואפי אויר דור החדש. לאמר. מה ראי' תביא מגאון עוזנו פאר דורינו חמדת לבבינו הגאון החסיד ז"ל. הוא

הגלויים לכם. או אז תדעו ותוכחו לדעת על מה עשה ה' ככה לעה"ק. עם היותה תלי"ת מלאה חכמים וסופרים. וקול תוה"ק נשמע בשיבות המלאים מזפלי תורה ועוסקים יום ולילה בהיות דאביי ורבא — אתם ידעתם מפעלות הצדיק ז"ל אשר זכינו לאורו יותר מעשרים שנה בקודש. הן בבואו. הלא צמצם א"ע בד"א של הלכה. מבלי הבט החוצה וכאשר הגישו לו מנהיגי ע"ק ת"ו כתב רבנות כתוב הדך כי מקבלים המה אותו אלוף לראשם. מיאן בזה והשיב להם כי הסיר מאתו נזר הרבנות. ובא לעה"ק רק על מנת לשבת בתוך ד"א של הלכה לבד. ועכ"ז אחת היא אשר הניאה לב הצדיק ז"ל להשבית מנוחתו. והוא השקאלעס אשר החלו לציץ ולפרוח פרחי הכפירה ר"ל:

(לט) אדמו"ר זצלה"ה בעלותו אל הקודש מצא אסור עשוי וגזירה חמורה על השקאלעס חתום מגאוני אה"ק אשר לפניו ה"ה הגאון נר ישראל מו"ה משה יהודה ליב זצלה"ה בעהמח"ס וית רענן ותפארת ירושלים והגאון מוהר"ם אוערבאך זצלה"ה בעהמח"ס אמרי בינה. ואתם חתמו כל ת"ח מערי הקודש ירושלים חברון צפת וטבריא. אחריהם באו על החתום רוב בנין ורוב מגין מעדר ה' בארבע ארצות החיים. אדמו"ר זצלה"ה לחם בעד האיסור הזה וקימו במסירת נפשו. מרגע ראשונה בבואו אל הקודש עד רגע האחרונה בצאתו בשלום מקודש לקודש מאורה לאור גדול. כי מלבד חומר האסור והגזירה הנעשית ממצוקי ארץ סייג וגדר לתוה"ק אשר כל דבריהם כגחלי אש בוערות. הנה הנסיון כבר הורה לדעת מעשה השקאלעס המשרשים שרש פרה ראש ולענה בלבבות הילדים וטחים אותם מבית ומחוץ בכפר. מי מנה מספר חללי בתי ספר אלו. כמה עיירות וכמה מחוזות. כגן ה' היו לפנים. מלאים ישיבות וחדרי תורה. בהם ת"ח מגשרים קלו מאריות גברו. עתה אהה. הנה החשך כסה ארץ. כמהפכת סדום. גפרית ומלח שרפה כל ארצם יען עובו תשכ"ר תוה"ק לחבק חיק נכריה. ידיעת לשונות זרות ושפות נכריות. בילדי נכרים ישפיקו. אוי ואבוי. מי האמין מראש כי המצא ימצאון קהלות שלימות מישראל אשר גם אחד מהם לא ידע ללמוד גמרא עם פירש"י ותוס'. יגלה עפר מעיניו יביט עתה ויראה מה פעלו למודי נכרים. בל באיה לא ישובו ולא ישיגו ארחות חיים:

(מ) מזה אומר לפניכם אחי ורעי. כמוני כמוכם ראיתם בעיניכם יד רבינו הגדולה. הכזר והמקל שניהם מכורכים נמסרו לו מן השמים. שבט המוסר עם מקל חובלים ללחום מלחמת ה'. אכן גם לחם לרעבים משגב לנדכאים תמיכה לעניים. בידו נתנו. הוא היה אב ליתומים העוזבים אשר מצאם מתגוללים בחוצות ירושלים נחשבו כנבלי חרס. מלקטי שעורים מבין טלפי הסוסים. הולכים הלוך ערום ויחף חשופי שח לחרפות ודראון. רעבים גם צמאים נפשים בהם תתעטף. מאין פונה לשאול שלום להם. לדעת מאין יחיו ירקות אלו. ע"כ הקים את בית היתומים לכלכל יותר ממאה יתומים תמיד בכל צרכיהם. את הבית הזה העמיד למגן וצינה נגד השקאלעס. מרן ז"ל הציל כל

ונעלה כמחזה לא יוכל לרדת מטה מטה להביט אל ילדינו אלה היום. הדרושים לאחוז בזה גם בזה. לא להיות כאבל בין החתנים השמחים על גועם החיים. על הדרת הלשונות. ויופי החכמות מקרוב באו. הדורות מתמוטטים והולכים לאחור לא לפנים. ידוע אדע כי לו היה יחיה בני אלף שנים. גם אם אכבישהו במכבש תחת ספרי רבותינו הראשונים והאחרונים לא יגיע לקרסולי הגאון ו"ל. ולמה אשלול ממנו הידיעות אשר בכחו להשיג ולידע. אמרתי גם תשובת טענה זאת באר ישעיה הנביא בשם ה' באמרו (בפרק א' י"ח) כה אמר ה' לכו נא ונוכחה אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ואחז"ל (שבת פ"ט ב') כשנים הללו הסדורות ובאות מששת ימי בראשית. אשר לענ"ד זה תשובה לאומרים. הלבבות מתמעטים ואם הראשונים כמלאכים אנו כחמורים ולא כחמורי של ר' פנחס בן יאיר. ואיככה נוכל להיות כאבותינו ואבות אבותינו. על זה השיב נביא ה' כי כ"ו צודק אלו היו החטאים הולכים מסודרים כסדרי השנים הבאים מששת ימי בראשית. הרגעים יצורפו לשעות. השעות לימים. והימים לשבועות וחדשים. שנים שמיטות ויובלות. לא כן אם חטאיכם צועדים צעדי ענק. בשנה אחת תרוצו מרוצת יובל. אין לכם עוד במה להצטדק. כן גם אתה אחי זכור אזכור נגינותיך בלילה. גם אחרי היית לאיש. נשאת אשה וחננך ה' בילדים. עוד קול תורה ותפלה השמעת בבהמ"ד ביום גם לרבות הלילות. שא נא ענייך אחי עתה והבט על בנך אשר אין לו עדיין דאגת פרנסה וראה איך תמצאהו ערום מכל לא תורה ולא תפלה לא חכמה ולא יראת אלקים. ועודך מסתולל לאמר הדורות מתמעטים והולכים. לא לפני הצדק כ"א לפני אביך שבשמים אשר יביאך במשפט על כל נעלם:

נולד לפני שמונים שנה בעוד היה דור הישן יראים וחרדים מדבר ה'. ונתגדל על ברכי אביו הגאון הקדוש כמלאך ה' צבאות מו"ה בנימין וצללה"ה ראב"ד דק"ק הוראדנא. ועד זקנת ושיבה היה ה' אתו בדבר הלכה. איש קדוש מרוכז ונעלה כמחזה לא יוכל לרדת מטה מטה להביט אל ילדינו אלה היום. הדרושים לאחוז בזה גם בזה. לא להיות כאבל בין החתנים השמחים על גועם החיים. על הדרת הלשונות. ויופי החכמות מקרוב באו. הדורות מתמוטטים והולכים לאחור לא לפנים. ידוע אדע כי לו היה יחיה בני אלף שנים. גם אם אכבישהו במכבש תחת ספרי רבותינו הראשונים והאחרונים לא יגיע לקרסולי הגאון ו"ל. ולמה אשלול ממנו הידיעות אשר בכחו להשיג ולידע. אמרתי גם תשובת טענה זאת באר ישעיה הנביא בשם ה' באמרו (בפרק א' י"ח) כה אמר ה' לכו נא ונוכחה אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ואחז"ל (שבת פ"ט ב') כשנים הללו הסדורות ובאות מששת ימי בראשית. אשר לענ"ד זה תשובה לאומרים. הלבבות מתמעטים ואם הראשונים כמלאכים אנו כחמורים ולא כחמורי של ר' פנחס בן יאיר. ואיככה נוכל להיות כאבותינו ואבות אבותינו. על זה השיב נביא ה' כי כ"ו צודק אלו היו החטאים הולכים מסודרים כסדרי השנים הבאים מששת ימי בראשית. הרגעים יצורפו לשעות. השעות לימים. והימים לשבועות וחדשים. שנים שמיטות ויובלות. לא כן אם חטאיכם צועדים צעדי ענק. בשנה אחת תרוצו מרוצת יובל. אין לכם עוד במה להצטדק. כן גם אתה אחי זכור אזכור נגינותיך בלילה. גם אחרי היית לאיש. נשאת אשה וחננך ה' בילדים. עוד קול תורה ותפלה השמעת בבהמ"ד ביום גם לרבות הלילות. שא נא ענייך אחי עתה והבט על בנך אשר אין לו עדיין דאגת פרנסה וראה איך תמצאהו ערום מכל לא תורה ולא תפלה לא חכמה ולא יראת אלקים. ועודך מסתולל לאמר הדורות מתמעטים והולכים. לא לפני הצדק כ"א לפני אביך שבשמים אשר יביאך במשפט על כל נעלם:

נולד לפני שמונים שנה בעוד היה דור הישן יראים וחרדים מדבר ה'. ונתגדל על ברכי אביו הגאון הקדוש כמלאך ה' צבאות מו"ה בנימין וצללה"ה ראב"ד דק"ק הוראדנא. ועד זקנת ושיבה היה ה' אתו בדבר הלכה. איש קדוש מרוכז ונעלה כמחזה לא יוכל לרדת מטה מטה להביט אל ילדינו אלה היום. הדרושים לאחוז בזה גם בזה. לא להיות כאבל בין החתנים השמחים על גועם החיים. על הדרת הלשונות. ויופי החכמות מקרוב באו. הדורות מתמוטטים והולכים לאחור לא לפנים. ידוע אדע כי לו היה יחיה בני אלף שנים. גם אם אכבישהו במכבש תחת ספרי רבותינו הראשונים והאחרונים לא יגיע לקרסולי הגאון ו"ל. ולמה אשלול ממנו הידיעות אשר בכחו להשיג ולידע. אמרתי גם תשובת טענה זאת באר ישעיה הנביא בשם ה' באמרו (בפרק א' י"ח) כה אמר ה' לכו נא ונוכחה אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ואחז"ל (שבת פ"ט ב') כשנים הללו הסדורות ובאות מששת ימי בראשית. אשר לענ"ד זה תשובה לאומרים. הלבבות מתמעטים ואם הראשונים כמלאכים אנו כחמורים ולא כחמורי של ר' פנחס בן יאיר. ואיככה נוכל להיות כאבותינו ואבות אבותינו. על זה השיב נביא ה' כי כ"ו צודק אלו היו החטאים הולכים מסודרים כסדרי השנים הבאים מששת ימי בראשית. הרגעים יצורפו לשעות. השעות לימים. והימים לשבועות וחדשים. שנים שמיטות ויובלות. לא כן אם חטאיכם צועדים צעדי ענק. בשנה אחת תרוצו מרוצת יובל. אין לכם עוד במה להצטדק. כן גם אתה אחי זכור אזכור נגינותיך בלילה. גם אחרי היית לאיש. נשאת אשה וחננך ה' בילדים. עוד קול תורה ותפלה השמעת בבהמ"ד ביום גם לרבות הלילות. שא נא ענייך אחי עתה והבט על בנך אשר אין לו עדיין דאגת פרנסה וראה איך תמצאהו ערום מכל לא תורה ולא תפלה לא חכמה ולא יראת אלקים. ועודך מסתולל לאמר הדורות מתמעטים והולכים. לא לפני הצדק כ"א לפני אביך שבשמים אשר יביאך במשפט על כל נעלם:

שנו חכמים בלשון המשנה (סוף סוטה) בעיקבי דמשיחא חוצפא יסגי כו' ואין תוכחה הנבלן ישום. ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו. בן מנבל אב בת קמה באמה. פני הדור כפני הכלב. המשנה הזאת חזיון הוא אשר חזו חכמי המשנה אשר יקרה לעם

(*) במק"א כתב המחבר על דרך זה.

ישעיה הנביא אמר (קפיטל כ"ט) הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד. והציקות לאריאל היתה תאניה ואניה וגר' וסיים נבואתו ויאמר ה' יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה. באור דבריו הקדושים עפ"י מאמרם בזמן שבהמ"ק קיים אדם מביא קרבן ומתכפר לו. ובזמן שאין בהמ"ק. התפלה במקום הקרבנות וכמ"ש ונשלמה פרים וגר' הצדקה במקום הקרבנות. ועמוד התורה כנגד כולם. ואם ח"ו שלשה העמודים האלה יתרוספו. הקב"ה נוטל הצדיק ומכפר על עון הדור. והוא שהתאונן ישעיה הנביא בראותו חורבן בית מקדשנו ויאמר הוי אריאל אריאל שהוא כנו"א אל בית המקדש. והציקות לאריאל היתה תאניה ואניה בגויעת הצדיקים. ויאמר ה' יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ובטלו עמוד התפלה הצריכה להיות מעומק הלב ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה. כי אם אמנם לא חדלו נותני צדקות בישראל ופרבים העם להביא. הנה הוא רק כמצות אנשים מלומדה באין שם על לב אם הצדקה לא תהפך לצעקה ח"ו. יש ויש תמימי לב המפורים צדקה על ענינים אשר הם למורת רוח חכמי תה"ק האמתיים ואין פה מקום לבארם. ואינם שמים לב ליתן צדקה לפרנסת בני עניים הוגי בתורת ה' ימים ולילות ואינם מבקשים אלא פת חרבת. כדרכה של תורה. הנה על זה אמר הנביא ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה כי ע"כ לא הועיל הון צדקה ביום עברה וסיים הנביא לכן הגני יוסיף להפליא את העם הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר. כי אין עמוד אשר יגין עליהם במקום הקרבנות:

ישראל באחרית הימים לעת קץ. ומהראוי לשים לב לבאור המלות והענין. גם למצוא רמז לדבריהם הקדושים בתורה דליכא מידי ולא רמיזא באורייתא. הגה דהע"ה (תהלים פ, ב) אמר למה יתצבו גוים יהגו ריק על ה' ועל משיחו בנחקה מוסדותימש ונשליכה ממנו עבותימו. מקובל בידינו כי המזמור הזה אמר ברוה"ק על מלחמת גוג ומגוג. שירום לבבו להלחם עם ה'. והענין יפלא איך יחשוב קרוץ חומר להלחם עם ה' יושב שמים. אבל המתבונן בקורות עמנו מאז היינו לגוי עד היום הזה יוכל להתבונן כי כל צר ואויב אשר שלח ידו ביהודים להעבירם על דתם בכח גדול ויד חזקה. גשברה זרועו ונפל לפניהם. כל כלי יוצר עלינו לא יצליח וכל לשון יקום אחנו למשפט ירשיע. — אחת היא המעיקה לכללות ישראל. אגרוף החנופה שפת חלקות אשר בהם מושכים לבבות ישראל ונלכדים כצפור בפה. — שמעתי מפה קדוש הגאון האמיתי מ"ה יהושע וצללה"ה הגאבדק"ק קוטנא שהיה פה בקודש לראות בחרבן אה"ק. ע"פ ויתרצו הבנים בקרבה (בראשית כה, כב). דאיתא במדרש אבינו יעקב ועשו נוצרו בבטן אדם בשליא אחת. שלא כטבע כל התאומים קרובים זל"ו ובשכבם יחד תשעה ירחי לידה. יכולים להתאחד ולהיות בשר אחד ממש ע"כ נברא כ"א בשליא מיוחדת להפריד ביניהם. אכן יעקב אבינו ע"ה ועשו אחיו שנוצרו יחד בשליא אחת. הוכרחו לרציצה להתרופץ זה עם זה. באופן שע"י הרציצה הזאת לא ילכדו יחד. וידוע אמרם מעשה אבות סימן לבנים. הענין הזה לאות ומופת בישראל. כי כל עת אשר יהיו בני קרובים מאד להתאחד עם אה"ע. יולד ענין הרציצה. וזהו מה שענינו ראות רוח האנטרשמיטיס בדור הנאור הזה. מה שלא האמינו כל יושבי חלד אשר במאה זאת שגברה רוח השכלה. ינשב רוח עוצים בין החיים. וכה אמר דהע"ה (תהלים קו, לה) ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (מיד) הפך לבם לשנא כר להתנכל כר :

מז) חזיון זה חזו חכמי משנה על אחרית הימים בעקבי דמשיחא כי חוצפי יסגי וזה תכלית הרע שאין רע ממנו. סבת הדבר כי תאבד האמונה. ובאין שנאת הדת אין דבר חוצץ ביניהם לבין עם קודש. יקרבו זה א"ו. ויחד ידרשו לקח מבתי הגעמינאזיום. אמנם הרעה ישתלשל ממדיגה למדריגה. בתחילה יהיה עוד בישראל „גבלן" הוא גאון הדור אשר בכחו לגבול גבולי הדת. לאמר לבני עד פה תבאו לא תרחיקו ללכת פה הגבול עמדו עמדו. לא ירחק העת. והגבול יסום. תחתיו יקומו „אנשי הגבול" פחותים מערכו הם אין בכחם לחדש גבולים. רק לשמור גבול שגבולו הראשונים. הם יסובבו מעיר לעיר יאספו יחד אגודות אגודות לשמור גבול ישראל כאשר עשו רבני אונגארין היראים. בחתכם תאבדו המדולדלים מביניהם. כת הארטעדאקסים לא יתערבו עם כת הרעפארעם המתקדמים אל ימי תרח. אבל יגיע עוד עת אשר חכמת סופרים תסרח. סרת העודף. חכמת סופרים היא ההשכלה אשר תגבר למעלה ראש. אז תם כל תוכחה אין מוכיח ואין מקבל תוכחה. כי כבר הגיעו למדת החוצפה יתירה שלא תנח תלקה טובה ח"ו :

מח) ואמרו בן מנבל אב. כי האבות עודם חובשי בהמד"ר ולבם הומה מאד על בניהם המשיגים שמים לשונם ומלבושיהם ובילדי נכרים ישיקו. והבנים מלעיגים עליהם. יפטיירו שפה יניעו ראש. הראיתם את הזקן הזה עודנו עוסק בשור שנגח את הפרה. בכיצד מברכין על הפירות. אנחנו אלה פה כולנו חיים חיי נועם. על מסילת הברזל נרוץ. בקוי הטעלעגראף נדבר. עם חוטי הטעלעפאן נשמע קול ריענו מקצה ארץ עד קצהו. בת כמה באמה. אשר תרדנה עיניה דמע לפניה על שנותה טעמה. ותגדל פרע שער ראשה כחיתו יער. והיא כמה נגדה גם באגרוף רשע עד הכאה תגיע. אוי מה היה לנו :

מט) ישוב הרואה יתפלא ויתמה תמוה. איה פני הדור האפס עוצר-בעם ה'. אם אין גבול ולא אנשי הגבול. איה המה המנהיגים המשרתים את הציבור. אף הוא ישיב אמריו לו „פני הדור כפני הכלב" הכלב הזה עבד נאמן לאדונו. את חייו יפקיר לטובת בעליו נסתכל בטבעו ונראהו רץ תמיד לפני אדונו הרחק ללכת. אך בהגיעו לפרשת דרכים. מבילתי יודע אנה פני האדון מועדים ללכת. יעמוד עד בא אדונו אל אחת הדרכים. או ימחר גם הוא דרכו לפני יקפץ וידלוג הלאה. כן בעוה"ר יהיו באחרית הימים פני הדור. הלך ילכו לפני העדה. אך בהגיעם לפרשת דרכים יסתכלו לאחור אל מקום אשר יהיה רוח העם ללכת. שמה יסעו גם הם למסעיהם קדמה. אלה המה תוצאות הרעה מגויעת הצדיקים — רעות הנן באמת : נ) שבתי וראה בכל הנעשה תחת השמש. כי לא רק שינויים הכללים תחילתנה מגויעת הצדיקים. כ"א גם כל המקרים הפרטים אשר תקרינה לכל איש פרטי בשבתו בביתו בתנועותיו עסקיו וכל עלילותיו יען כל היצור המזון בריות לאין תכלית אל נקודה אחת יסובו בלכתו כאמרם (ברכות ו ב) ע"פ סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא כי זה כל האדם. כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה. וזה כמה בארנו פיוט הנאמר מפי כל ישראל בימים הנוראים בר"ה ויוה"כ חבירו איש אלקים קדוש שמסר נפשו על ק"ה. באמרו בראש השנה יכתבון וביום צום כפור יחתמון כמה יעברון וכמה יבראון מי ינוח מי ינוע מי ישקט ומי יטרף כו'. ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה אשר מלבד הדקדוקים שרבו בכפילת הענין במלות שונות. כמה יעברון וכמה יבראון מי יחיה ומי ימות. שלכאורה מובנם אחד. גם סיום מאמרו כי תשובה תפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה קשה פשיטא מה קמ"ל. מי לא ידע סגולת שלשה דברים אלו שכ"א בפ"ע כתריס בפני הפורעניות כ"ש בהצטרפות יחד. הגה קשה לי קושיא גדולה ונפלאה אלי. ידוע מאחז"ל בש"ס ר"ה (טו ב) ת"ר שלשה ספרים נפתחים ביוה"ד. של צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים. ושל רשעים גמורים כו' ושל בינונים תלויים ועומדים מר"ה עד יוה"כ. והנה במדת הבינונים לא ימלט אחת משני פנים. א) שנכתבים כולם לחיים. אם ישוּבו יתקנו מעשיהם. ואם לא ימחו מספר ח"ו. ב) ההיפוך מזה. ואידך יכלול בעל הפיוט הנכתבים לחיים ולמות בספר אחד. כי כולם נכתבים בר"ה ונחתמים ביוה"כ.

גם על ש"ס גופי קשה כי הספר השלישי מיותר. כי נוכל להמתין עד יוה"כ:

נא) והנראה לענ"ד בזה. כי מצינו צדיק גמור שנגזר דינו להתפס בעון הדור. גם אם כל עולתה

לא נמצא בו. ומעשיו צרופים וטהורים. אבל הוא כופר נפש ישראל. הנה גור דינו של צדיק זה. לא יתכן לכתבו בספר הצדיקים הנכתבים לחיים. עאכ"כ בספרן של הרשעים כי מה לטהור בין הטמאים. הרי גז"ד נכתב בספר מיוחד. והספר הזה הוא לבדו המסבב את גלגל הגדול המתגלגל בעולם וכל יושבי חלד עולים ויורדים על ידו. הוא נושא אתו המון כל פרטי מעשי הבריות. תנועתיהם. עסקיהם. וכל צבא תחבולותיהם. כי הצדיקים הנכתבים לחיים. אינם עושים תנועה חדשה בגלגול העולם. עאכ"כ הפכס. אשר ימתו מספר החיים ועם צדיקים בל יכתבו. הם יהיו כלא היו. ואבד מארץ זכרם. אך צדיק גמור ההולך לבית עלמו. הליכה זו מביאה תקופה חדשה להנהגת תבל ומלווא בכלל ובפרט מצבא מרום במרום עד שלשול קטן שבים ואין להפלא מזה שכן גמרו חז"ל ברוה"ק כי זה כל האדם ותכלית הבריאה:

נב) ועם זה נבא להבנת הפיוט הנפלא שהתחלנו בו. אמרו „כמה יעברון“ כוונתו על צדיק אחד הנתפש בעון הדור. וגז"ד נכתב בלשון „כמה“. יען היותו שקול כאלפים ורבבות. כמ"ש במלחמת העי בנפול מעם ה' כשלשים וששה איש. אחז"ל (ב"ב קכא ב) שהיה יאיר בן מנשה לבדו שהיה שקול כרובה של סנהדרין. ועם זה בארנו מאמר הנביא הושע (א' ב') והיה מספר בני כחול הים אשר לא ימד ולא יספר והיה במקום אשר יאמר להם לא

עמי אתם יאמר להם בני אל חי. ויש להבין אמרו והיה מספר. אשר לא יספר. גם המשך סוף דבריו לראשיתם. אבל הנביא עצמו בא כמשיב על הסתירה איך יתכן מספר מבלי מספר. ואמר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי. אם ייטיבו מעשיהם ויהיו כולם צדיקים הלא כל אחד שקיל כאלפי רבבה. וחדל המספר כי אין מספר. ואמרו עוד „כמה יבראון“ עפ"י כלל המוסד מחז"ל כי אין צדיק נאסף אל ב"ע עד שנולד צדיק במקומו. מי ינוח ומי ינוע כו. כולם סבות מוכנים לבריאת הצדיק מבלתי אפשר לפורסם הנם אתי בכתובים:

נג) ותשובה ותפלה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה. כי יש מקום עיון ושאלה עמוקה. אם יעלה ביד הצבור לבטל גזירת „כמה יעברון“ פדה יפרו את הצדיק בצום קול ממון. אם גם „כמה יבראון“ ישתנה. אחרי שהוכן צדיק שני למלא מקום הראשון. בדין ה' שאם הראשון ישאר על מקומו יתמהמה ביאת השני. לזה אמר הרב הקדוש ז"ל כי לא כן. אין דבר רע צומח מן התשובה והתפלה והצדקה. כי הם אינם מבטלים אלא את רוע הגזירה. אבל את הטוב נקבל חיה יחיו כל בית ישראל. וירים ה' מעפר קרנם בבי"א:

נד) אני טרם אכלה לדבר. אבקש מחילה וסליחה. ממורי ורבותי. גם מתברי. ותלמידי. לא נתכוונתי ח"ו לשום איש פרטי לנגוע בכבודו. ברוכים תהיו כולכם לה' אלקי ישראל. בימיכם וימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבסח. יסרח בימינו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח:

כעתי העלוב יעקב אורנשטין